БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

1966 ч. СЕНТЯБРЬ 29 ЧЕТВЕРГ № 230 (6561).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

СОВЕТ ЧУРТТУҢ ХОВУЛАРЫНДА

Чурттуң чөен талазында тараа ажаап алыышкыны дооступ турар. «Хову корабльдери» шөлдерден чоруп эгелээн — Сибирьниң тараалаң черлери тараа кезилдезин колдуунда доозуп турар.

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң сентябрь 25-те медээзи-биле алырга, кукурузаны санаваска, чурттуң колхозтары болгаш совхозтары тарааны болгаш тараа-бобы культураларны 114 миллион 668 муң гектардан ажаап алган, ол дээрге оларның тарылгазының 97 хуузу болуп турар. 113 миллион 860 муң гектарның тараазын бастырып алган.

Кукурузаны, чигир свёклазын, картофельди ажаап алыры кидин түлүк. Шак бүрүзү үнелиг. Техниканы угаангыр ажыглавышаан, механизаторлар кукурузаны эрткен чылдаазындан дүрген ажаап ап турар. Кукурузаның дужүдүн 18 миллион 567 муң гектардан ажаган. Кукуруза тарылгазының барык миллион гектарының дужүдүн тараа чемиштиг кылдыр ажаап алган.

Чурттуң тараажылары картофельди болгаш таарымал тоорукту база бедик темпилер-биле ажаап турар. Ол культураларның дужүдүн оларның тарылгаларының барык 70 хуузундан ажаап алган.

Хөвен шөлдериндe ажаап алыышкын база шапкын чоруп турар. Узбекистанның, Таджикистанның, Киргизияның болгаш өске-даа республикаларның колхозтары база совхозтары белеткел черлеринче чүс-чүс муң тонна «ак алдынны» чоруткан.

Чурттуң тараажылары келир чылдың дужүдүнүн дугайында база сагыш салбышаан, күзүн чажып тарыыр тараалларны 31 миллион гектарда тараан. Ол болза планныг онаалганың 76 хуузу-дур. Дужүт ажаап алыышкынының дооступ турары-биле холбаштыр ангыс андарылгазы онза түлүктээн. 70 миллион 406 муң гектар черни ам безин андарган болуп турар.

УЛУГ ОКТЯБРЬГА ЧЕДИИШКИННЕРНИ БАРААЛГАДЫР

Комсомолчу Роза Доспай-оол сес чыл школазын доосказ, төрээн «Өөк» совхозунуң хойжузу Иван Карбыга удуртканы бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазынга ажылдап эгелей берген. Ам Роза — дужулгалыг хойжу. Чоокта чаа аңаа тергиин дээн 450 кыс хураганны хулээдип берген. Хойжу бригаданың кежигүннери, Роза боду оларны хур кыш ажырып, төрээн чаш хураганнарны менди алырынга бүзүрелдиг.

Бо чылдың чайынында ол совхозка оренбург арга-биле хой кыргызының республика маргылдаазынга Роза херээженнер аразынга ийиги черка алгаш, дыштанылга черинге бир ай хуусалыг халас путёвка-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: Р. Доспай-оол.

Фото, сөзү Д. АНАЙ-ООЛДУУ.

Үргүлчүлевишаан

«Бардык» совхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары дужүт ажаап алыышкынының темпизин хүн бүрү бедидип, беш чылдың биирги чылының дужүдүнүң ажаалгазын үргүлчүлевишаан.

Совхозтуң төп бригадазы ам 800 гектар черниң тараазын ажаап алган. Төп шанга хүн бүрү 80—100 тонна чедир тараа кээп турар. Бригада күрүне шыгжамырынче 200 тонна эки шынарлыг кызыл-тасты чүдүрүп чоруткан.

Төп бригаданың тарылга шөлдеринде ам 33 комбайн дун, хүн иштинде ажылдап турар. Комбайнерлер С. Марат, К. Чалбарган, К. Хопа олар 100—100 тонна тарааны бастырган. Тарааны арыглап, күрүне складынче чүдүрүп чоруудар талазы-биле Х. Хөвен-оол, К. Деспижек, Ч. Хүреш-оол олар могаг-шылаг чок ажылдаанар.

Дужүт ажаап алыышкыны-биле чергелештир мал чеминиң белеткели совхозта кошкаш дивээн. Саваңны удур бөлүп сараатта турар болгаш сигенчилерниң кезип белеткеп каан сигенин кыштагларже, фермаларже сөөртүп чедирери үргүлчүлеп турар. Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазы 850 тонна сигенни, 476 тонна силосту белеткээн.

М. ДЫЛАЙ.

ДҮВҮРЕНЧИГ МЕДЕЭ

Эз болуп шыдаваан

«Найырал» совхозтуң Булун-Терек салбырының механизаторлары болгаш тараажылары дужүттү улуг чидириглиг ажаап турар. Сес чүс ажыг гектар чинге-тарааны тавычалай кестиргеш, бөлүп бастырган. Кезерде тарааны дилиндек-дилиндек кылдыр артырып каапкан, а бөлүп бастырарда дыка хөй тараа чыдып калган.

Булун-Терек суурнуң чурттакчылары черде чыдып калган тарааны чыып, хуузунда ажыглап турар апарган. Салбырның удуртукчулары, совхозтуң дирекциязы механизаторларның харыысалга чок чоруун аная өртирип, черде чыдып калган хөй тарааны бөлүп чыгырар талазы-биле хемчег албайын, буруулугларга харыысалга хүлээтпейн келген.

Хаалыг-Даг артында 100 ажыг гектар чинге-тарааны тавычалай кестиргеш каапкан, мал чаза базып чип, таварышкан кижи-ле ап турар апарган. Бир эвес ээ болуп, бастырып, ажаап алган болза, өлүп тарааны, малга бөөр саваңны алыр турган.

Хөй күштү, херенгини үндүрүп турган, өстүрүп алган тараазынга механизаторларның болгаш тараажыларның ээ болбайын барганы хомудаанчыг.

Т. ХАЙДЫП.

ХҮННҮҢ БИР ЧУГУЛА АЙТЫРЫЫ

Саян сыннарының болгаш Таңды-Ууланың баштарында ак хар көстүп, арга-арыгларның ногаан бүрүлери ында-мында саргарып келгилээн. Бо дээрге күстүң башкы айы билдиртпейн эртип, кыштаглаашкынга кирери чоокшулап олурарының демдээ-дир. Кыштаглаашкын — мал ажылынга эң берге болгаш харыысалгалыг үе, ону чиик көрүп болбас деп чүвени малчыннар болгаш бүгү кижилер билир. Ынчаарга кыштаглаашкынга үткүштүр бисте белеткелдер кандыгыл?

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары бо чылын эрткен чылдагызындан хой сигенни, силосту белеткеп алганнар. Сиген, силос белеткели болгаш саваң бөлүүшкүнү үргүлчүлеп турар. Чемнер белеткелиниң аңгыда, кыштаглаашкынга чугула белеткелдер база бар. Ол болза бар малга болгаш немежир чаш төлге четчир, чылыг кажаалар, малчыннарга таарымчалыг чурталга бажыңнары, фермалар болгаш хойжу бригадалар төптеринге чунар бажыңнар, кызыл булуңнар болгаш оондаа өскелер болур.

Чамдык черлер кыштың тыныжы чоокшулап келгенин эскербейн турар. Өвүр районнуң колхозтары кыштаглар септелгеанче массалыг кирбээн. Малчыннарның чурталга бажыңнарын чурталгага таарымчалыг кылдыр септеп дериир ажыл чоруттунмаан. Эрткен чылдарда ышкаш, чамдык малчыннарны соок өглерге, азы эки чылыгаттынмаан соок бажыңларга кыштадыр чоруткту бо чылын база катаптаар чадавас бооп турар. Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтары кыштаглар септелгезин чаа эгелээн.

Ол ышкаш Эрзин районнуң колхозтарында кыштаглаашкынга белеткелдер кончуг оожум чоруп турар. Ол районга чаа кажааларны немей тударындан аңгыда, эрги кажааларны малды ажаап тударынга таарымчалыг кылдыр эде кылыры негеттинин турар. Ындыг турбуже районда бо талазы-биле хайныышкынныг ажыл көзүлбейн турар.

Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунда кыштаглаашкынга белеткел багай эвес чоруп, Чкаловка фермазының саанчылары бажыңнарны септеп, чугайлап ап турар. Ынчаарга ол районнуң өске ажыл-агыйларында байдал ындыг эвес. «Тиилелге», «Хадың», «Кызыл тараачын» колхозтар кыштаглар белеткелинче ам-даа кирбээнвер. Ол ышкаш «Сүт-Хөл», «Барлык», «Шекпээр», «Найырал», «Улуг-Хая» совхозтарның ыраккы одаларында кыштагларның септелгезинге амга чедир хол дегбээн.

Кыштаглаашкынга белеткелдің мындыг дүвүрээзининг байдалга киргениниң чылдагааны чүдел? Районнарның партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарындан эгелээш, колхозтарның баштаар черлеринге, совхозтарның дирекцияларынга чедир көдээ ажыл-агыйның бүгү ажылдарын өй-шаанда хары угда чорударын бодавас, бир ажылче күштү мөөнөөш, өскелерин үттүптар, кажан чыгадын келирге, девидеп эгелээр практикадан ам-даа чарылбайн турарында-дыр. Таңды районнуң «Тиилелге», «Межегей» совхозтарының, «Революцияның чалбыжы» колхозунуң удуртукчуларының кажан дужүт ажаап алыышкынын доосказ, кыштаглар септелгезин чоруткай-ла бис дээр янзылыг медеглели бо дугайын бадыткан турар.

Ажаап алыышкын биле кыштаглаашкынга белеткелдерни катай чорударынга четчир күштер, аргалар ажыл-агыйларда бар. Маңаа чамдык ажыл-агыйларның чижээн көргүзүп болур. Төөн-Хемчикте «Искра» колхоз ажаап алыышкын-биле кады кыштагларда кажааларны, бажыңнарны септээр, чаа тудугларны кылыр звеноларны тургускан. Ында сүт-бараан фермаларының коллективтери кышка белеткелди боттары чорудуп турар. Каа-Хем районда Ленин аттыг колхоз ажаап алыышкынны чедиишкиниг чорудуп, күрүнеге тараа садар планын күүсеттишаан, кажаалар септелгезин доосказ болгаш ам малчыннарның чурталга бажыңнарын чугайлап, дозулап турар. Ындыг чижектер өске-даа черлерде бар.

Кыштаглаашкын ам бодувуң эзлчээнде келген. Улуг-ла дизе ай хире үе болгаш, малды кыштагладып эгелээр. Аңаа чедир бүгү малдың кодаларын үзүп тургузар, оларны каяа кыштагладырын планнаар, кодан бүрүзүнге үүгле четчир эвес, харын курлавыр кыштагларны белеткээр. Ажыл-агый бүрүзүнге кыштаглаашкынга белеткелди тускайлап чорудар, аңаа четчир күштерни — бригадаларны, звеноларны тургузар херек.

Ажаап алыышкынны ам чамдык ажыл-агыйлар доозуп, өскелери доовар чыгай бергеп төлээде, кыштаглаашкынга белеткелди бичин-даа соңгаарладып болбас, ону массалыг чорудар херек. Малдың оран-савазы таарымчалыг болган тудум, кышты ажып эртери чиик болур. Ынчалгаш кодан мал бүрүзүн делгем, чылыг кажаалар-биле хандырар, эрги кажаалардың өдөөн бөлүп күргадыр, дезинфексилээр. Кыжын немежир чаш мал кажааларын ол үезин манавайн, амдыгааштан белеткеп алза чогуур.

Ниитиниң малын кыштың кадыг-берге үезинде ажаап кадагалаар, чаш малды хүлээп ап доруктурар улуг хүлээлге малчыннарга онаажыш турар. Ындыг болганда, малчыннар дугайында сагыш салыышкын болгаш олардан негелде улуг болур. Чамдык малчыннарны таарымчалыг чурталга бажыңнары-биле хандырган болза-даа, республиканың хойхөй ажыл-агыйларында бо айтырыг багай шиитпирлеттинин турар. Малчыннарга чурталга бажыңнары септээр, немей тудар айтырыг — кыштаглаашкынга белеткелдің бир кол үүлү болур. Оон ыңай малчыннарның кышкы үеде одаар ыяжының дугайында амдыгааштан сагыш салыр херек.

Сүт-бараан фермаларынга, хойжу бригадалар төптеринге кызыл булуңнарны, чупар бажыңнарны, электри шимчедикчилерни белеткээр.

Одар-белчиирни эки планнап, кажааларны белеткеп алыр болза, бо чылын республикада кышка удур мал чемнериниң курлавыры эрткен чылдардан артык, ылаңгыя концентраттыг чемнер, тараа саваны аажок албек болгай. Ам айтырыг болза бар чемнерни эки кадагалаары, амдыгааштан кыштагларже, фермаларже сөөртүп чедирери, шөлдерде бүгү саванны бөлүп алыры болур.

Октябрь 9-та көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының Бүгү-эвилел хүнүн бистиң чуртувус калбаа-биле демдеглээр. Ол байырлалдыг хүнге үткүштүр мал кыштагладыышкынына белеткелдерни бүгү черлерге массалыы-биле организастаар херек. Маңаа бүгү малчыннар, тудугжулар болгаш өске-даа кижилер киржир ужурлуг. Бүгү талазы-биле эки белеткел — кыштаглаашкынны чедиишкиниг чорударын хандырар.

Элбек мал чеми

Төөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң Хорум-Даг салбырының Хорум-Даг сүт-бараан фермазының коллективи ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар дээш кужениишкиниг ажылдаан.

Ферманың ажылчыннары 80 ажыг тонна сигенни кезип белеткээн болгаш 45 тонна саваңны бөлүп сараттаан. Белеткеттинген мал чемин фермада сараттап тургускан. Мал чеминиң белеткелинге ферманың ажылдакчыларындан М. Бавва, О. Олзеймаа, Х. Сентябрь, Ш. Монгуш болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

Мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле совхозтуң дирекциязы партком, ажылчын комитет чоокта чаз түннел үндүргеш, Хорум-Даг сүт-бараан фермазының коллективинге өртектиг шаңналды тывыскан. Ферманың кышка үткүштүр бүгү белеткелин Улуг Октябрьның байырлалынга үткүштүр бүрүн доозарын коллектив хүлээнген.

М. ДАГБА.

Ажаап алыышкын болгаш аңгыс андарылгазы

(1966 чылдың сентябрь 25-ке чедир)

Районнар	Тарааларны ажаап алган хуузу	Аңгыс андарылгазы
Кызыл хоорай Соведи	97,9	30,2
Бии-Хем	78,3	31,2
Таңды	77,4	28,7
Каа-Хем	77,0	32,0
Улуг-Хем	67,0	38,6
Төөн-Хемчик	52,8	22,2
Өвүр	51,3	—
Тожу	51,0	61,0
Эрзин	48,5	—
Бай-Тайга	42,2	9,5
Тес-Хем	38,8	1,3
Барыын-Хемчик	30,8	19,1
Республика	69,3	28,8

Ажаап алыышкынны «Сукпак», «Көк-Тей», «УТКА 25 чылы», «Шивилиг» совхозтар доосказ.

Көдээге дуза

Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчылары көдээниң ишчилеринге дуза көргүзери-биле бо-ла чоруп каарлар. Эрткен дыштаныр хүнде партия райкомунуң, райкүүскомнуң, комсомол райкомунуң, районуң коллективтериниң 70 кижи «Большевик» көдээ ажыл-агый артелинге шефтээш, 12 тонна картофельди колхозчуларга казып бергеннер.

Х. КЕСТИКЕЙ.

Немелде деңзи

«Сукпак» совхозтуң ажыл-ишчилери мал чеми белеткээр планын чедиишкиниг күүсеткен. Дужүт ажаап алыышкының кыска хуусаада чидириг чокка доосказ. Мал чемин кыштаглар бүрүзүнде чедирген. Оон иштинде 100 тонна кукуруза силозу бар. Ам кыштагларның кажааларын септеп, чылыглаар ажыл үргүлчүлевишаан.

Совхозтуң кадарчылары бүскү одарны ажыглап тургаш, малды улам семиртир сорулга-биле дужүдүн ажаап алган тарылга шөлдеринде көжүп келген. Бистиң мурнакчы кадарчыларывыс Оюн Сегин, Хомушку Калдар-оол, Хомушку Сурот, Саая Даг-оол олар боттарының кадарган малын эки семиртип, немелде деңзини көвүдедип тургаш, чыл бүрү тустузунда 15-15 тонна эки шынарлыг эзтти күрүнеге киирип келгеннер. Совхозтуң кадарчылары ам удавас күрүнеге хөй малды дужаар. Ынчангаш олар хүн бүрүнүң немелде деңзизи дээш социалистиг чарышты боттарының аразында калбарткан.

Кадарчы Х. БОРБААН.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ АЖЫЛДАРЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Көдээ ажыл-иштиң байырлалынга төлептиг ужуражыр дээш Тываның тараажыларының социалистиг чаржы хүн келген тудум-на калбарып турар. Колхозтар болгаш совхозтар октябрьның 9-ка чедир тараа культураларның ажаап алыышкынын база аңгыс андарылгазын доозарынче бүгү чүткүлүн салган. Сөөлгү дилиндектериниң ажаап алыышкын ажылдарын дужулга станциязының, «Көк-Тей» совхозтун, Каа-Хемниң «Ленинчи орук», «Октябрь 30 чылы», «Бурунгаар», Төөн-Хемчиктиң «Искра» колхозтарының механизаторлары чорудуп турар.Тараа кестиргезинге тергиин эки түннелдерни Таңды районнуң ажыл-агыйларының комбайнерлери: Василий Гаркалов, Михаил Чернышев, Леонид Исаков, Василий Растошенов, Михаил Моңгуш, Ооржак Калдар-оол; Каа-Хемнин: Иван Михальченко, Фатей Долганов, Николай Мельников, Юрий Крицын; Бии-Хемниң: Виктор Изосимин, Вениамин Беленков болгаш өскелер-даа ам безин 400 гектар ажыг черниң тараазын ажаап алганнар.

Дужүт ажаап адыры дээш чарышка Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның тараажылары чылып каап турар. Бо районнарның ажыл-агыйларының хову-шөлдеринде тараа культураларының ам-даа, чартыындан хөй кезин сыпта олчаан. Ол ышкаш, «Барлык», «Шекпээр», «Тыва», «Чыраа-Бажы», «Улуг-Хая» совхозтар ажаап алыышкынны дыка шушпен темпилиг чорудуп турар.

Чамдык черлерде картофель ажаап алыышкыны өзөлүг калбарбаан. Таңдының ажыл-агыйларында бо культураны 547 гектарга тараан, а Улуг-Хем районда оон ийи катап эвээш. Ынчалза-даа таңдыжылар картофель ажаап алыышкынын ам доозар чыгап турда, улуг-хемчилер чүгле чаа эгелеп турар. «Шекпээр» совхозта картофель ажаап алыышкыны онза багай чоруп турар, а «Тыва» совхозта бо ажыл ам-даа эгелевээн.

Сентябрь 25-тиң медээзи-биле алырга, республикада 55237 гектар аңгыс андартынган, азы планның 28,8 хуузу болур. Тожу район ону 61 хуу чедирип, барган черде чоруп турар. Улуг-Хем район—38,6, Каа-Хем район—32 хуу күүсеткен. «УТКА 25 чылы» совхозта келир чылдың дужүдүнге хөрөүн белеткелин кончуг эки организастап, 7480 гектар планның 5000 гектар хирезин ам белеткеп алган.

Ол үеге чедир Эрзиниң ажыл-агыйларында чаңгыс гектар-даа аңгыс андартынмаан. Тес-Хем район 2300 гектардан үүгле 30, Бай-Тайга—4800-тен 452 гектарны андарып алган.

Сентябрь 28-ке чедир республика 100055 тонна тараазы күрүнеге саткан, азы план 166,7 хуу күүсеттинген. Республиканың ажыл-агыйлары пландан ажыр бедиткен өртек-биле 48178 тонна тарааны саткан. Республика ниитиин-биле 8000 тонна чинге-тараа садар планын 8077 тонна кылдыр күүсеткен.

Бо планны күүседиринге Төөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары улуг салыышкынны киирип, 400 тонна планның орнунга 759 тонна чинге-тарааны сатканнар. Ол ышкаш Каа-Хемниң колхозтары, «Көк-Тей», «Сукпак» совхозтар база эвээш эвес чинге-тараны сатканнар.

БАЙЫРЛАЛГА БЕЛЕК КЫЛДЫР

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлалын доктаатканы—көдээ ажыл-ишчилериниң дугайында партияның болгаш чазактың доктаамал сагыш салыышкынының чайынанчак илерээшкиннериниң бирээзи. Мооң ужурунда тараажы азы малчын, механизатор азы саанчыдаа болдунуң байырлалынга төлептиг ужуражыш, аңаа белектиг баарын күзээри чугаажок.

Бии-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң ажыл-ишчилери, ылаңгыя механизаторлары боттарының байырлалын чүүн-биле демдеглээрил деп айтырыгны чугаалашкаш, бирги эзлчегде ам үеде эң чугула кампания болур тараа ажаап алыышкынына келгеннер. Колхозтуң удуртунчулары болгаш тускай эртемниглери бар күштерни болгаш аргаларны санап көргеш, ажаап алыышкынны октябрь 4—5-те доозуп болур деп көрген. Ол-ла саналы-биле кады, тараа ажаалдазын дүргедедиринге дуза болур ужурлуг моральдыг болгаш экономиктиг идиг берилишкиннериниң хемчегларин — норманы долдур болгаш ажыр күүсеткени дээш шаңнал-макталдарны доктааткан.

Колхоз баштаар чери, партия организациязы ол саналдарны механизаторларның хуралынга чугаалаштырган. Аңаа комбайнер бүрүзү бодунуң бар аргаларын өөренип көргеш, кириип келген саналга боттарының эдиглерин кылып, ажаап алыышкынны мурнундаазы дег октябрь 5-те эвес, а оон бетинде, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлалынга белек кылдыр доозар деп сөзүн бергеннер. Тараажылар ам бо хүннерде боттарының берген сөзүн эзлээр дээш, улам түткүлдүг ажылдап киришкен.

Колхозтуң 2943 гектар тараа культураларының 2140 ажыг гектары эки шынарлыг ажааттынган. Гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 9 центнер дужүт алдынган. Күрүнеге 730 тонна тараа дужаар хүлээлгезин 839 тонна кылдыр ажыр күүсеткен. Ам ажаап ап турар черлерден 15—18 центнер дужүт алдынын турар болганда, күрүне шыгжамырынга ам-даа немей тараа садып болурунуң аргазы бар болуп турар.

Колхоз келир чылдың дужүдүнүн үндезини — үрезин дугайында ам-дан эгелээш сагыш салып турар. Ам безин 400 тонна кызыл-тас үрезинин уруп алган болгаш оон арыглаашкынын доосказ, складтарже уруп ап эгелээн.

Чаагай үнүштүг тараа ам-даа чалгыышаан турар хову-шөлдерде комбайнвар соксаал чокка ажинмишаан. Оларның бункерлеринде дола берген тодуг чемниг алдын кызыл-тас автомашиналарже улай-улай шуужуп киргеш, колхозтуң төп шаңынче соксаал чок чоруп турар. Бир кезек ховуда он ховуу корабльдери бот-боттарын сүрүштүр-даа, карыптыр-солуштур-даа шуужуп чоруп-ла турар. Чүгле бункерде тараазын машиналарже уруп бөөр дээш бичин када тура дүшкүлээр. Тараа дээш тулчуушкун ооржуулаар турушук, харын улам күштелген-дир дээриниң иле демдектери дужүттүң салым-чолунуң шиитпирлекчилери—комбайнерлериниң, чолаачыларының ажылдап турарындан, арын-шырайындан безин илдеп. Комбайнардан тараа дажыглап турар сес автомашина мырыңай кыйыг-чапсар чок, бот-боттарын сүрүштүр каранадыпла тургулаар.

Сорулга ындыг-ла чиик эвес. Сыпта ам-даа 800 гектар хире кончуг чаагай тараа турбушаан. Он комбайнының бирээзинге-ле 80 гектар онаажын турар, ону 5—6 хүн иштинде доозар. Ындыг болганда хүн нормазын бетин дээрге-ле 2 катап ажыр күүседир апаар. Ону ынчаар кылып шыдаар идегелдиг механизаторлар-даа колхозта эвээш эвес. Марат Салчакты чижек кылдыр ап көрээл. Ол сезонда тараа кезер нормазын күүседипкен. Кол нуруузун дорт аажалга-биле чорудуп тургашдаа, ол ам 420 гектарны ажаап апкан. Ам ажаалда доозулгуже ам-даа 200-тү аптар деп бодалдыг. Ол ышкаш районнуң аныяк комбайнерлериниң аразында ВЛКСМ райкомунуң шилчип чоруур Кызыл тукчугажын чоокта чаа чаалан алгаш, комбайнында хөлбеңнедир кинскидип алган, ажылдап чоруп турар комсомолчу комбайнер Маады Бодапай сезон эгезинден бөөр 330 гектар черниң тараазын ажааган. Ам оон кырынга немей үстүнде эжинин хирени база ажаар деп сорулга салып алган. Колхозтуң хоочун мурнакчы комбайнерлери Валентин Иммамутдинов, Тюлюш Аспан-оол олар үстүнде демдеглеттинген ийи эжиндеп база-ла шоолуг хожудавайн турар болгаш арткап тарааны ажаарынга мурнукузундан дудак чок, түткүлдүг ажылдаарынга шиитпирлиглер.

Ажаап алыышкын үезинде автотранспорт, чолаачылар комбайнерлерден дудак чок рольдуг. Комбайнерлер-биле чугаалажып турар аравыста А. Беленков бо халдып келди. Машиназындан буу-хаа дүже хаалаш: «Бөгүн ам 52 рейс бооп-тур, кежээге чедир чүс чоокшулаар боор»—деп, эрес-омаа черле аажок хөөрей-дир. Бо дээрге, колхозтуң тараа ажаап алыышкынынга дузалажыр дээш, «Сельхозтехниканың» Бии-Хем салбырындан келген кижи. Колхозка ажылдап келген хөвөөр-ле тараа сөөртүр нормазын бүдүн чартык—ийи катап күүседип келген. Тараа шөлүнүң кыдында орук-биле бир машина довурак-доозунун бургураткан кел чор. Доктаай дүшкеш, кабинадан чолаачы бажын ужулган сооңда, дужаш турган комбайнга кожа турупкаш, оон чаагай кызыл-тасты шоргадан аксып ап тур. Ол дээрге колхозтуң аныяк, мурнакчы чолаачызы Сергей Сувакпут болду. Сезон эгезинден тура-ла эрес-шудургу ажылдаан, үлүг-нормазын доктаамал ажыр күүседип келген эрес чолаачы-дыр. Бии-Хем районнуң ыяш ажыл-агый черинден келген чолаачы В. Харитонов, «Сельхозтехника» салбырындан келген В. Найденов олар механизаторларның болгаш тараажыларның идегелдиг дузалакчылары, өөнүктери.

Ажаап алыышкынны чедиишкиниг доозарын шиитпирлеп шыдаар, колхоз баштаар черинин, колхозчуларның идеген турар кол кижилери—ажаап алыышкынның шолбаннары бо-дур. Боттарының байырлалынга улуг белек кылдыр ажаап алыышкынны эрте доозарын соңнеп чедирер деп сөзүн берген тараажылар салган сорулгазын күүседип шыдаар дээрзи чигаанниг чок. Аңаа деткиче кылдыр, колхоз баштаар чери, партия организациязы материалдыг шаңналдың хемчээн доктаатканы: үлүг-нормазын ажыр күүседкени дээш, ажыр күүсеткен гектар бүрүзүнден 2-ден 6 килограмм чедир тарааны шаңналга бөөр деп доктаатканы.

С. ЧИГЖИТ.

«Шынның» тускай корр.

ЧУРУКТАРДА: комбайнер В. Иммамутдинов биле чолаачы С. Сувакпут.

Фотодар С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

Совет журналистерниң съездизи

Совет журналистерниң ийиги Бүгү-эвилел съездизи дүүн Москвада, Кремль театрында ажыттынган.

Солуннарның, телеграф агентилелдериниң, журналдарның, радионуң болгаш телевидениениң, ном үндүрер черлериниң телээлекчилери ол шуулганда чыылган. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлери-биле холбаштыр совет журналистериниң сорулгаларын олар чугаалажыр.

Аалчыларның аразында—Журналистериниң делегей организациязының телээлекчилери, а ол ышкаш элээн хөй даштыкы чурттарның телээлекчилери бар.

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң ажылының болгаш СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлери-биле холбаштыр совет журналистериниң сорулгаларының дугайында ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазының хүлээлгезин күүседип турар эш Д. П. Горюнов илеткел ыылган.

Съезд бегүн бодунуң ажылын үргүлчүлеп турар.

(СЭТА).

Тараажыларның дузалакчылары

Кызылдың политехникумунуң ийиги курузунуң сургуулдары Каа-Хемниң «Ленинчи орук» көдээ ажыл-агый артелинин чаа дужүдүн ажаажып, ажылдап турарлар. Оларны колхозтуң ийи дугаар хову бригадазының шаңында тараа арыглаар база күрүне шыгжамырынче чүдүрүп чорудар ажылда быжыглаан. Тараа арыглаар үш агрегатка сургуулдарны үш эзлчетте ажылдаар кылдыр тургускан.

Аныктар боттарынга даанган ажылын ак сеткилдиг күүседип, хүн нормазын үргүлчү ажырып турарлар. Ылаңгыя тараа чүдүрер агрегатта ажылдап турар сургуулдар Очур Маадыр-оол, Александр Крайнов база Седен оларның эки ажылын артель баштаар чери мактап турар.

Партийжи амыдыралы

КОММУНИСТЕР—ЧАРЫШТЫҢ ОРГАНИЗАКЧЫЛАРЫ

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлериниң, чаа беш чыл планының амыдыралга күүселделери дээш демиселге «Сүт-Хөл» совхозтуң коммунистери мурнакчы рольдуг болуп турарлар. Чон ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи ажылдарны чорутсун дээш коммунистерниң күжүн совхоз бүдүрүлгезиниң харысалгалыг участоктарында таарыштыр тургускан. Мал ажылында 58, чер ажылында 34 коммунистер ажылдап, күш-ажылга боттарының хууда үлегер-чижээн көргүзүп, ажылчыннар ортузунга социалистиг чарышты организастап турар.

Оон түннелинде совхоз күрүнеге сүт садарының чыл планын 92,4 хуу күүседкен азы 716 тонна сүттү дужаган. Бора-Тайга салбырының партия организациязы (секретары эш Хирлиг-оол) саанчылар ортузунга чарышты эки организастаан. Совхозтуң бүдүрер судунуң хөй кезиин бо салбыр күүседкеш, салбырлар аразында чарыштың типлекчизи болган.

Ол-ла салбырның Шеми-Аксы сүт-бараан фермазының саанчызы коммунист Ховалыг Шондайты бодунга быжыглаан он чеди инээниң бирээзинден-не ортумаа-биле 1545,6 литр сүттү саган болгаш ам мурнакчы саанчыларның одуруунда турар.

Алдан-Маадыр салбырның саанчылары бир инекке онаштыр хөй сүт саар талазы-биле салбырлар аразында чарыштың мурнакчызы апарган. Олар инек бүрүзүнден ортумаа-биле 1300 литр сүттү саап алыр деп хулээнген. Ам херек кырында 1130 литрни саап алган.

Фермалар аразында чарыштың типлекчизи Ак-Даштың саанчылары болуп артпышаан. Олар инек бүрүзүнге онаштыр 1608 литр сүттү сагган болгаш аныяктарның сүт-бараан фермаларының аразында ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун быжыы-биле тудуп турар.

Эштер Монгуш Отук, Д. Кашпык-оол, Донгак Быстан-оол оларның бригадирлээни хойжу бригадалар чүс хой санында онаштыр хөй хураган өстүрүп-алыр талазы-биле чарыштың мурнакчылары болгулаан. Оргу-Шелде хойжу бригаданың партия бөлүүнүң организакчызы Ооржак Самбыл-Норбу боду 248 хойдан 253 хураганны камгалап алган. Коммунистерниң шак ындыг хууда үлегер-чижээ күш-ажылчы чорукче өскелерни сорук киирип турар ӊ эки агитация болур.

Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери болгаш кедээ Совет ажылчыннарының материалдыг болгаш культурлуг хереглелдеринче кичээнгей салып турар. Чеди сүт-бараан фермаларының алдызы радиожуттунган болгаш электри энергиязы-биле хандыртынган. 131 малчын улуг, биче радиоприемниктерлиг. Алдан-Маадыр, Киров салбырларның төптеринде спорт шөлдерин тутган. Совхоз төвүнде чаа стадион тудуу Октябрь революциязының байырлалының бетинде доостур. Үш чаа чүнар бажыңны малчыннарга немей тудуп берген. Малчыннарның чурталга бажыңнарын септеп турар.

Суггаттыг черлериниң ажыглалын экижидер талазы-биле чамдык ажылдарны коммунистер организастаан: 3170 га черниң тараазын бир, ийи удаа суггарган. Коммунист Ховалыг Алдын-оолдуң суггарган тараазы эннe чаагай дужүтту берген. Совхозтуң ам ажаап алган тараазының гектар бүрүзүнүң ортумак дужулу 8 центнер болуп турар. Совхоз күрүнеге 200 тонна тараа дужаар тургаш, 471 тоннаны пландан ажыр дужааган.

Совхозтуң партия организациязының 297 агитаторлары ажылдап турар. Күскү дужүт ажаап алышкынының үезинде теп клубтуң эш Севен-Ойдупка баштаткан агиткультбригадазы хову турлагларынга, фермаларга болгаш хойжу бригадаларга концерттерни график өзүгаар көргүзүп турар.

Социалистиг чарыштың түннелиниң ай, квартал санында үндүрүп турар. Саанчыларның, хойжуларның болгаш механизаторларның кылган ажылының түннелин ат кырынга көргүскен бюллетеньни профэвилел организациязы ай санында үндүрүп турар. Чарыштың бүгү-ниитиге шак ындыг билдингир болур чоруун чедип алыр дээш көскү агитацияның өскедаа хевирлерин партия, профэвилел комитеттери нептередир.

Д. ОНДАР,
СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунуң инструктору.

ТЫВАНЫҢ „ЧЫМЧАК АЛДЫНЫН“

Тожу районнуң мурнакчы аңчылары эрткен аңныыр сезонунуң түннелдерин болгаш амгы сезоннуң сорулгаларын чугаалажыры-биле чаңчыл өзугаар чыл бүрүде эртирер слёдунга сентябрь 23-те чыглып келгеннер. Аңаа райкүүском даргазы В. С. Тамдын-оол илеткел кылган.

Аңчылар эрткен аңныыр сезонунуң планныг даалгаларын чедишкинниг шиитпирдээн. Күрүненинда, кооперацияның-даа аңныыр-тывыш ажыл-агыйлары бүгү планнарны күүседкен. Районнуң тергиин аңчыларының санынга эштер: Баянов, Чистяков, Мырлаа, Эрестол, Баянай, Дажырган болгаш өске-даа он-он кижилер кирген. «Совет Тыва» колхозтуң сураглыг аңчызы эш Эрестолга рубльдиң өлүүн немей дужаап болур турган-дыр.

Күрүнеге дужаап турар өлүктүң шынары дыка куду болуп турар. Эрткен чылын район чүгле дириндеи бөзин 50 муң рубльди чедир албаан. Оон кол чылдаганнары: кештин ханын, үзүн аштавас, багай кургаткан, холдарны шын өвес кадырып турары-дыр. Коопаңныыр-тывыш

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты, а «Май 1» колхозтуң хоочун аңчызы эш Мырлаага Ленин орденин, коопаңныыр-тывыш ажыл-агый черинин аңчылары Шуурге, Балдан оларга чазактың шаңналдарын тывыскан. Бо дээрге, аңчыларның ажыл-хөрээн бедии-биле үнелеп көргенинин херечизи.

Ынчалза-даа аңчыларның чамдык көргүзүглери улуг ылгалдыг болган. Чүл дизе, «Совет Тыва» колхозтуң бир аңчызы-ла ортумаа-биле 433 рубльдиң өлүүн дужааган болза бо сан район хемчээли-биле 388 рубль болган, чок болза районнуң аңчы бүрүзү колхоз аңчылары ышкаш аңнаан болза, ам-даа 45 муң ажыл-агый чери бир кишти «Май 1» колхозтан 8, «Совет Тыва» колхозтан 3 болгаш эки-үүра ниитилелиниң аңчыларындан 6 рубль бедик өртекке саткан. Дыка улуг ылгал ышкажыл. Ынчангаш аңчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидери, өлүктүң шынарын экижидери — аңчы бүрүзүнүң кол сорулгазы. Бо талазы-биле «Май 1» колхозтуң аңчылары хөй ажылдарны шиитпирлээр үжүрлүг, түүге дээрге, ол колхозтуң көргүзүүн алырга мындыг: 1956 чыл-биле деңнээрге, колхозта аңчылар саны кызырылбаан турда, өлүк тывыжы барык үш катап кудулаан, азы 1956 чылда колхозтуң аңчылары 120 муң рубльдиң өлүүн дужааган болза эрткен чылын чүгле 40 муң рубльдиң өлүүн киирген.

Эрткен сезонда өлүк тывыш ажылын таарыштыр организастаар талазы-биле аңныыр-тывыш ажыл-агыйлары, колхозтар болгаш райпо аңчыларның аш-чем, идик-хеп, оок-чемзек хандырылгазын чедир организаставаан чорук районнуң ниити көргүзүүнге багай салдарны чедирген. Ол ышкаш аңчылар ортузунга хүн бүрүнүң организастыг ажылын кошкак тургузуп, социалистиг чарышты багай организастап, аңчылар-биле харылзааны үр үеде тутпайн турган чорук ажылга таарымча чок болган.

Ам үш неделя четпейн эгелээр аңныыр сезонунга белеткел ажылдары база эки өвес, аш-чем, боо октары, идик-хеп четпес. Транспорт хандырылгазы ам-даа чедир шиитпирлеттинмээн, аңнаар черлерже разведканы болур чогууру-биле кылбаан. Бо чылгы аңныыр сезонун чедишкиннинг эрттирер төлээде, аңныыр-тывыш ажыл-агыйлары, колхозтар баштаар черлери аңныыр белеткелинге холбашкан бүгү ажылдарны чоокку хүннерде доозар, аңчы звено, бригада бүрүзүнге хоочун, аныяк кижилерни таарыштыр четчеләр, доктаамал аңчылардан аңгыда мал, чер ажылының өске-даа кижилеринге немелде даалганы берип, оларны аңныыр ажылынга киириштирер ужурлуг.

Аңчы звено бригада бүрүзүнге аптечкаларны тургузар, оларга солун, сеткүүлдер чедирер почтальоннарны томуйлаар, социалистиг чарыштың түннелин доктаамал үндүрүп, типлекчилерге курорттар баар, туристи путёвкалар бээр шаңналдарны тыпсыр ажылдарны организастап турары эки. Ол ышкаш социалистиг чарыштың типлекчизи болгаш аңныыр-тывыш ажыл-агыйынга, азы колхозка тыпсыр партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун бо чылдан эгелеп тургузар деп турары планныг даалгаларны күүседиринге улуг идигни бээр.

Бо чылын Тожунуң аңчылары Совет чазактың доктаадып тургусканы «Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының» хүнүнүң» байырлалында ыраккы тайгаларже аттаныптарлар. Олар бо сезонда 231 муң рубльдиң аңөлүүн күрүнеге дужаарлар. Ындыг болганда, бүгү-ле бар күштерни бол-

ПРОПАГАНДИСТЕР СЕМИНАРЫ

Партия чырыдышкынының системазынга чаа өореділге чылы ам удавас эгелээр. Хөй миллион коммунистер болгаш партия кежигүнү эвес активчилер марксизм-ленинизмниң теориязын ханыы-биле шиңгээдип алыр дээш база катап өореним киріштер. СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хооркомунуң политиктиг чырыдышкын Бажыңы республиканың пропагандистериниң он хонук семинарын бо чылдың сентябрь 16-дан 27-ге чедир Кызылга организастап эртирген.

Марксизм-ленинизмниң үндезинниериниң дөрт чыл хуусаалыг ортумак школазының политэкономия башкылаар пропагандистери семинарга чыылган. Республикада политиктиг чырыдышкынның байдалының болгаш 1966—1967 чаа өореділге чылында сорулгаларның дугайында политиктиг чырыдышкын Бажыңының эргелекчизи С. Сонамның плеткелин, пропаганда ажылының болгаш номну ажыглаарының методиказының дугайында хоочун пропагандист пенсионер Ф. Кузьминиң чугаазын, политиктиг экономияның программазын ёзугаар экономика эртемнериниң кандидады Г. Ковалевтуң, ВЛКСМ обкомунуң секретары Д. Тинмейниң, күрбанкының Тыва эргелелиниң начальниги Е. Калюжныйның, эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы В. Солдатовтуң, лекцияларын семинарның киржикчилери түс-түс дыңнаан болгаш чамдык темаларның талазы-биле катаптаашкын кичээлдерин кылган.

Красноярскниң техниктиг болгаш медицина институттарының башкылары, экономика эртемнериниң кандидаттары В. Сафронова база П. Гавриленко олар СЭКП обкомунуң болгаш Кызыл хооркомунуң политиктиг чырыдышкын Бажыңының чалаанын ёзугаар биске чедип келгеп, политиктиг экономияның теоретиктиг нарын айтыргаарының талазы-биле делгереңгей лекцияларны семинарга номчаанвар. Ылаңгыя «Кылганын ёзугаар хуваалда болгаш хереглелдиң ниитилел фондулары», «Социалистиг дагын бүдүрүлге болгаш саарылга чорудулгалары», «Ажыл-агыйның социалистиг делегей системазы», «Социализмден коммунизмче шилчишкин» деп темаларга Красноярскиден келген башкыларның лекцияларын пропагандистер улуг сонуургал-биле дыңнаанвар.

Семинарже пропагандистерни шилип чорудар чугула айтырыгны СЭКП-ниң чамдык райкомнары чедир үнелеп көрбээнин демдеглевейн барып болбас. Чижээ, Бай-Тайга болгаш Чөөн-Хемчик районнардан семинарга келген Барба, Дадар-оол, Сендажы, Монгуш, Адыгбай олар Кызыл хоорайга арагалап, хөй-ниитиниң корум-чурумун каржызы-биле үрээш, семинардан үндүрткен. Ол ышкаш СЭКП-ниң Бии-Хем райкому семинарже чүгле чаңгыс пропагандисти дыка озалдадып чоруткан, а Каа-Хемден келген ийи пропагандистиң бирээзи эш Пётылицын кандыг-даа чылдагаан чок черге өореділгени катташ, бодунуң туразы-биле чаныс чоруткан. СЭКП-ниң Таңды райкому бо семинарже чаңгыс-даа пропагандист чорутпайн барган.

Пропагандист—политиктиг чырыдышкынның системазында кол кижи болганда, моон соңгаар пропагандист кадрларны өореділге, белеткээр база шилиш алыр чугула айтырыгны чер-черниң партия организациялары кичээнгейниң төвүнге доктаамал тургузары күзенчиг.

А. ДУГЕРЖАА.

Республиканың бүгү эр, херээжен аңчыларынга

Тожу районнуң аңчыларының КЫЙГЫРЫЫ

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлеринге сорук кирген тожу аңчыларның район слёдунуң киржикчилери бистер Октябрьниң социалистиг Улуг революциязының 49 чыл оюнга күш-ажылчы чедишкиннерлиг ужуражыры-биле социалистиг чарышка кирип, чаа беш чылдың баштайгы чылының планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседиринге долу шиитпирлиг бис. Бистиң район аң-өлүк тывыжының талазы-биле республикада кол черни эзлеп турарындан аңгыда пеш тоорууу, кат-чимис, балык болгаш дуюглуг аңнар зъдин хөйү-биле белеткеп турар. Эрткен сезонда районнуң аңчылары 209000 диңниң, 2300 кишти болгаш ниитизи-биле 336 муң рубльдиң өлүүн дужааган. Амгы аңныыр сезонунда диңниң, кишти болгаш өске-даа аңнарның дужулу эки.

1966 чылдың аң-өлүк дужаарының планын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржиринче республиканың бүгү эр, херээжен аңчыларын ныйгырбышаан, бодувуска даразында бедиткен хүлээлгелерни ап тур бис:

Күрүнеге аң-өлүк дужаарының чыл планын хуусаа бетинде, 1966 чылдың декабрь 25-ке чедир 231 муң рубль түүнүг дужаар болгаш пландан дашкаар 10 муң рубльдиң өлүүн киирер.

Дужаап турар өлүктүң шынарын бедидер, тодаргайлаарга, диңниң бүрүзүн 84, кишти 94, астыы долузу-биле 80 хуу чедир бедидер. Кештиниң ӊ баштайгы ажылдап кылыышкынын экижидер. Чамдык үнелиг аңнарны капкалар, дузактар, шоодайжыгаштар ажыглап аңнаарының мурнакчы аргаларын нептередир.

Аңныыр сезонунга чогуур өйүнде белеткенип алыр болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулгабиле хүндүсүү үеде аңнаарының хүн бүрүзүн долузубиле ажыглаар, ыңай-бээр көвер, тайгадан үнер артын чоруктарны болдурбас.

Аңнаар участоктарны аңчылар бригадаларынга, звеноларынга быжыглаар болгаш оларның маршруттарын доктаадып айтыр.

Аңныыр хөрээнге 40 аныяк аңчыларны өөредир.

Уксаалыг 30 уялларны организастаар болгаш оларның эдержилгезин шын чорудуп тургаш, Сибирьниң зэрер ыттарының 100 уксаалыг эниктерин алыр.

Аңчыларның аңнап турар черлеринче солун, сеткүүлдерни үе-үезинде чедирип берип турар. Аңчылар бригадирлеринге, звено удуртукчуларынга коммунистерни болгаш комсомолчуларны томуйлаар.

Аңнаарының чурумун болгаш хуусаазын шыңгыызыбиле сагыыр, бойдус байлаан камгалаар болгаш өстүрер, үнелиг аңнарны өстүрериниң хемчеглерин ап чорудар.

Колхозтар, күрүненик болгаш кооперацияның аңныыр-тывыш ажыл-агый черлериниң, аңчылар бригадаларының, звеноларының аразында күрүнеге өлүк дужаарының планын хуусаа бетинде күүседириниң талазы-биле социалистиг чарышты калбартыр, ынчангаш республиканың бүгү районнарын социалистиг чарышка кыйгырдывыс.

Аң-өлүк тывыжының талазы-биле Бүгү-россия чарышына идепкейлиг киржип, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң аңныыр-тывыш талазыбиле шилчиир Кызыл тугун чаалап алырынче республиканың бүгү аңчыларын кыйгырып тур бис.

Тожу районнуң аңчылар слёдунуң киржикчилери районнуң бүгү аңчыларының даасканын ёзугаар күрүнеге аң-өлүк дужаарының чыл планын күүседир талазы-биле бүгү-ле күжүнүшкиннерни үндүрер деп чүвени СЭКП Тыва обкомунга, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге бүзүредип тур.

СЛЁТТУҢ ПРЕЗИДИУМУ.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГААЛАРЫНДАН

ТАЙГАНЫҢ БАЙЛАА

Тыванын тайгазы бо чылын байлак болган. Мөөгүлерниң, каттарның болгаш пеш тооруунуң дужуду өлбек. Чөөн-Хемчик райпозунуң белеткел конторазының ажылдакчылары тайганың хайыразын ап турарлар. Белеткелчилер Михаил Шагарин, Тимофей Кузнецов, Алексей Онищенко бирги сорттуң 5—8 центнер мөөгүлерин дужааганнар. Каттан кылган 20 ажыг центнер варенье белеткеттинген.

Үжен центнер пеш тооруун белеткедип алыры-биле тускай керээни белеткел конторазы чарып алган. Баштайгы оң центнер тоорук хүлээп алырының пунктузунче кирген. Бо чылын хоорайның болгаш колхоз, совхозтарның ажыл-ишчилери белеткел каан катты садып ап болурлар. Белеткеттинген продуктуларны республика төвүнче сөөртүп өгелей берген.

Д. ЕНДАН.

ПАРЛАЛГА ЧАГЫЛГАЗЫ

Барыын-Хемчик районнуң ажылагыйларында, албан организация черлеринде, бүдүрүлге коллективтеринде 1967 чылдың чагылгазы — солуннар, журналдар бижидилгезин организастыг чорудуп турар. Чагылга «Большевик» колхозта, «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында, «Сельхозтехника» салбырында, районнуң аптека ажылдакчыларында эки чоруп турар. Ында хөй-ниитиниң парлалга тарадыкчылары эштер: Бодуй-оол, Кымзай-оол, Алёшкин, Сендажы боттарының организакчы ажылы-биле макталды чедип алганнар.

АМФИБИЯ ДЕП ХЕРЕКСЕЛ

Кызылдың спортчуларын, бүгү-ле эргежок чугула идик-хеп, дериг-херекселдер-биле хандырып турар бүдүрүлге черлери Ленинград хоорайда өөзүн эвес. Оларның бирээзи «Кызыл үш булуңчук» деп каттыжыышкын болур. Чоокта чаа оон конструкторлары суг адаанга эштир кижилерге таарыштыр чаа портативтиг херекселди чогаадып турусканнар. Оон адын «Амфибия» дээр.

Бо херексел суг адаанга эштир кижилерге кончуг таарымчалыг кылдыр чогааттынган болгаш шенелдеки чедишкиннинг эртип, Финляндиига болуп эрткен спортчу бараннарның делегей делгелгезинге бедик үнелелди алган. Ам «Амфибияны» массалыбиле бүдүрүп өгелээн. Кызылдың спортчулары ону бо чылын ап болурлар.

КЕЖИК-ЧОЛДУГ АМГЫ БУЛУҢ

Фото-лириктиг репортаж

Дээрде өдүр булуттарны хат беле сывырып чоруур. Оон адаанда — үзүк-үзүк ховулар, кезеккезек шаттар, кара-кара даглар. Тываның база бир булуңу, Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң девискээри. Сагышка мындыг одуруглар кирип келгилээр:

Кадар оттуг кара ховаа
Хартыга-даа караш дивес...
Хорум-даштар, базырыктар
Хорупкан дег ыржым чыдар.
Төөгүнүң читкен изин
Төрээн черим хойлапкан дег.
Кара хөрзүн дылдыг болза,
Кандыг чүве тоожуур ийик!

Инек кадарчызы Т. КЫЙЫҢ-ООЛ.

Чаа-Хөлдүң адының тывылганын чамдык кырганнар мынчаар тайылбырлаар: «чаа» дээрге «дайын», «чаа-чалбак» дээни ол, а «хөл» дээрге «шөл» дээн уткалыг, шыдыраа ойнаар ыяшты «шыдыраа хөлү» деп чугаалаарыбиле дөмей. Ынчаарга шаанда маңаа чурттап чораан кижилерни кончуг өкер-өрес, улуг мага-боттуг, уран холдуг кижилер дээр. Ол сөстерниң бадыткалынга даглар баштарында эрги онгу-шивээлерни, дагларның кадыр ийин одурту чоруткан бугаларны, «Чиңгис-Хаанныы» дижир оруктуу айтып болур.

Шыдыраанын хөлү ышкаш,
Чаа-чалбак хөлдүг черге
Шыдалдыгның кандыг түрээ
Шапкыладыр дыңзыды соп,
Актыг чаага балдыр сыкпайн,
Ада черин кадагалап,
Даглыг белге буга шойуп,
Даштар сиртей онгу тудуп,
Канчаар чурттап чорду
ыйнан...
Эзериниң коңгазынга
Хараапча-даа хостуг сынар
Өкер-өрлер турган дижир...

— Оларның үре-садызы бо чаа амыдыралды тудуп, оран-чуртун каастап-шимеп, болбаазын ниитилелди тургузуп турар чүве-дир ийин — деп, кырган Хайбаң ирей чугаалаан олурар.— Ынчангаш хүн бүрү маадырлар тыптып, партия болгаш чазак оларны шаңнап турар чүве-дир ол. Тыва кижилериниң адын Совет чурттуң ӊ улуг «Правда» солунундан бээр бижип турар-дыр.

Өзер чүве өрү тырттар,
Өрү тырттар—шынар кирер:
Күчүтеннер салгакчызы
Күдер болбас ужур кайдал?

Бистиң Тываның бурунгу черинге шаг-дүптен бээр ажылга сундулуг кижилер чурттап чораан. Ынчалза-даа амгы үеде ышкаш, Лениниң, Октябрьның ачызында араттарның хостуг тура-соруу бадыткаттынганы ышкаш, ындыг улуг чаартылгаларны, чогаадыкчы, тургузукчу ажыл-чорудулганы кым көрген боор! Бистиң кижилеривис шыдал-быра туржук, харын угаан, сорук талазы-биле каш дапкыр шыырак, куштуг болу берген.

— Ачам өлүп каарының мурнунга чедир-ле чүве билбес, ажылга-даа дадыкпаан, солун, сеткүүл номчувас оол чордум — деп, «Найырал» совхозтуң Даг-Аразы фермазының инек кадарчызы Түлуш Сүүр-оолович Кыйың-оол чугаалап турар.— Ол болза бистиң черге колхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи, ону быжыглаары дээш бүгү күжүн салып чораан кижи чүве. Меңээ ол хөй чагыларны берген. Ниитиниң хөрээ дээш ажылдың улуг утказын ынчан билген мен. Оон бээр-ле совхозка инек кадарып келдим.

Аныяк кадарчының хайгааралында 230 инек бар. Эзт углуг мал кадарчызының кол сорулгазы — малды семиртири, оон одар-белчиирин, суг-суггадын таарыштырары болур. Кыйың-оол шынап-ла эрес ӊ: уйгу-чыдын чок, олут орбас, үргулчу-ле малының кавызында, ону хайгааракан чоруур.

Бораланың шинчи-демдээ
Мойнун кагаан сулазында.
Өкер эрниң эрес-омаа
Эзер чазаан олудунда.
Алыс оруун чиге бода,
Ара черле тура дүшпе.
Ажыл-хөрээн ыяк бүдүр,
Адың черле баксыратпа.
Эки аттың ажык-дүжүү
Оккур халаан чүгүрүүнде.
Өкер эрниң олча-омаа
Онаалгазын часпазында.

Чаа-Хөлдүң делгемнериндe ам өске хөлге бар. Аңаа олуруптарга, черниң довураа дээрге чедир көдүрлүп, өзин-сырыны өстеп, шимээн-даажы ырактан-на дыңна-

(Уланчызы 3-ку арында).

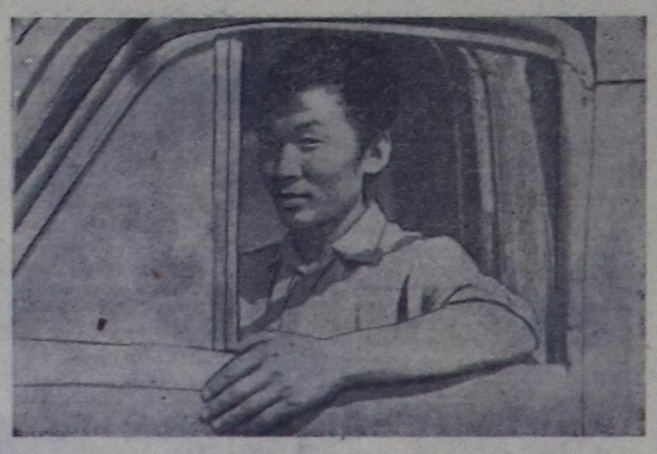

Чолаачы Т. ДАҢЗЫРЫҢ.

Шеф дузазын чөп ажыглаар

Тыва даг-дүгү комбинаттың, Тыва даг-дүгү тудуг эргелелиниң болгаш район төвү Кызыл-Мажалык суурнуң коллективтери сентябрь 20-ден эгелеп «Барлык» совхозтуң картофель ажаап алыышкынында шефтеп турар. Шефчилериниң саны хүн бүрү 90-дан 100 ажыр турар.

Совхозтуң бодунда картофель казар 2 машина, картофель ажаар «К-3» деп бир комбайн бар. Сентябрь 23-те шефчилериниң саны 200 ажыр турган.

Ол хүн картофель казар машиналар бүдүрүкчүлүг эвес, шүшпеңе ажылдаан. А комбайн шуут ажылдавайн аваа хүнээн.

Машиналарда буруу чүү боор, хамык ужур ону башкарып турар кижилериниң кошкаанда болгаш дуржулга чогунда болуп турар. «К-3» комбайн-биле ажааган черде картофельдиң 50 хуузун довурак-биле холуштур мажактап каан.

Шефчилер демир хүүрек-биле каскаш, демир хууннар-биле дажыыр ужурга таварышкан. Ye-шаг орайтап келгенде совхозтуң картофелин дүрген ажаажыр бээр дээш шефчилер хөйү-биле кээп турарлар.

Совхозта демир хүүректериниң болгаш демир хууннарының саны өвөөш. Моон ужурунда шефчилериниң хөй кезии бот-боттарын манажып, аваа тургулаан.

Бо бүгү чылдагаанар-биле 200 ажыг кижи чүгле бир гектар черниң картофелин казып ажааган. Бир өвес хүннүң-не мынчаар ажылдаар болза, совхозта шупту 60 гектар черниң картофелин ажаап алырынга чеже хонук негеттинери билдингир.

Совхозтуң удуртукчулары шефчилериниң күжүнге даянып, картофелин дүрген, чидириг чокка ажаап алыр деп бодаар болза, бирги өөлчегде картофель казар машиналарны болгаш «К-3» комбайнны бүдүрүкчүлүг ажылдадыр. Ол сорулга-биле комбайнны башкарарынга дуржулгалыг механизаторларны томуйлаары негеттиниң турар.

Т. ТАЛГАНЧИК.

—ТӨРЭЭН ЧУРТКА

гаш аргаларны долузу-биле ажыглаары негеттинип турар. Ажылдың чедиишкининиң үндезини ыда.

Оон соонда Тожунун коопаңныыр-тывыш ажыл-агыйының директору А. Б. Юмбуу эдеринчи илеткел кылган. Эш Юмбуу ажыл-агый чери эрткен чылын өлүк болгаш балык тывыжының планын чедиишкинниг шиитпирлээнин болгаш ол чедиишкиннери дээш ук ажыл-агыйны улус ажыл-агыйының чедиишкиниериниң Бүгү-эвилел делгелгезининң киржикчизи кылдыр кииргенин аңчыларга дыңнадырга, залда олурганнар улуг чөпсүнүүшкүн-биле уткуду. Ол ажыл-агыйның аңчызы эш Баянов эрткен чылын 1553 диинни өлүргөн, ол дээрге, чүгле Тывада эвес, харын Россия Федерациязында дээре көргүзүг болган. Ооң өөрү эштер Чистяков, Баянай оларның көргүзүү база-ла тудак чок болган.

Сыстыг-Хемде Күраңныыр-тывыш ажыл-агыйының директору эш Дорофеев бодунуң эдеринчи илеткелинге мынча дээн:

— Бистиң ажыл-агыйывыс план ёзугаар бо сезонда 73 мүн рубльдиң өлүүн дужаар. Ынчаарга бистер боттарывыстың күрлавырывысты болгаш аргаларывысты санап көргеш, 100 мүн рубльдиң өлүүн киирерин хүлээнген бис.

Сыстыг-Хемде Күраңныыр-тывыш ажыл-агыйы улуг будүүлгелерниң бирээзи. Ынчалза-даа ол ажыл-агыйда аныяк аңчыларның күрлавыры эвээш. Ол чер, эрткен чылын өлүктүн шынарын баксыраткаш 7 мүн рубль каражага таварышкан. Оон чижээ бо: хоочун аңчы эш Дуганчы он хонук иштинде 800 диин өлүргөн, оон бирээзинин-не өртээ 64 көпеек болган. Ажылга сан-түн эвес, а шынар херек деп үве олдур.

«Совет Тыва» колхозтуң аңчызы эш Дугур индирге базып үнүп келген. Зал шыышың-на барган. Ол чугаазынга чугула айтырыгны көдүргөн: бо чылдан эгелеп, аңчыларның аъш-чем, оък-чемзек баазазын турғузарын ол саналдады. Оон ынай хүлээлгезин күүсетпес, аңчы ат-биле, чүү-даа барымдаалавайн чоруп турар аңчыларны ам чорутпайн, оларны өске ажылдарга киирерин саналдады.

«Май 1» колхозтуң хоочун аңчызы, Ленин орденниг, 66 харлыг эш Мырлаа:

—Эрткен чылын тараан тараавысты безин ажлап шыдавайн чыткаш, аңнап чоруттувус. Ол — частырыг. Аңчы бис дээш-ле, өске ажылды уттуп турар болзувусса черле таарышпас, мен бодумга алган хүлээлгемни күүседиримни айыткап тур мен.

Бажының дүгү калчайып эгелээн, ортумак сынныг кижи чугаалап эгеледи. Орус эш болду, ынчалза-даа саналын тыва дылга кылган. Ол болза Хамсырада коопаңныыр-тывыш ажыл-агыйының директору эш Огнев-тыр.

— Энир чылын бистиң аңчыларывыс ырак тайгаларга баргаш, кажан хар улгады бээрге, диинни ара каапкаш, чоруптар турган, ам ында диинг хөй, а киш болза 1964 чылга бодаарга барык 25—30 хүү өскен. Ынчангаш планны күүседиринин бүгү аргалары бар.

Ажыл-агыйда 800 хире чары, мындылар бар. Ол—бистиң хереглеливиске четпес. Ан-мен ховар чылдарда күрүнеге хөй эътти дужаарыбиле иви өстүрерин чугулалап турар улус бис. Ол хирезинде-ле бистиң колхозтарывыс төрүүр ивилерни эът планынга дужаап турар, бисте олар чок. Кажан оларны орнажырының ажыктыг аргазын колхозтар-биле дугуржуп алганывыста безин бо ажыл бүтпейн турар. «Май 1» колхоз эът планынга бистиң брактап каан ивилеривисти дужаарын лугурушкаш, сөөлүнде кээп ойталадылар. Шаанда, 1940 чылдар үезинде чүгле Хамсырага безин 50 мүн ажыг иви турду, ам бүдүн районда ол хире иви чок болуп турарын ажыл-агыйжы чорук деп санап шыдавас мен.

Адыгга таваржып, амы-тынындан чарлыр часкан, алдарлыг аңчы Баран Бармаевич Дажырган сөс алган.

— Диин, киштиң шинчилелин эртемге үндезилеп тургусса чогуур, мээн хайгаарап турарым-биле алырга, диин январь, февраль айларда уяга семириир боор чүве, ынчаарга эткен чылын диин сарыг ыышка барып, семис турган, а кажан кызын аңнап чоруурувуска хөй кезии уага чудап өлген болду, бо болза тускай аарыг болган магат чок. Аңныыр ажылын эртемге үндезилеп чоруды—келир үениң магадылалы. Аңнап чоруткаш, даалга-даа күүсетпес, колхозка чедирген когаралын дуглавас аңчыларны колхоз будүүлгезиниң өске адырларынга ажылдадыры чугула.

— Сыстыг-Хемниң Күраңныыр-тывыш ажыл-агыйы планны күүседип турза-даа, ону белеткел организацияларының аргазы-биле бүдүүп турар. Көрүнер: ук организацияның белеткелчилери Турада, Севиде, Тоора-Хемде туруп турар, олар колхозчуларның өлүүн ап, чедиишкинни магадылап турар. Ынчангаш ол чер колхозтар ышкаш ажылдап, хөй адырлыг ажыл-агый болур болза чугула деп, аныяк эр чугаалаан. Ол болза «Май 1» колхозтуң даргазы эш Очур болду. Ол чүгле шын хире. Сыстыг-Хем Күраңныыр-тывыш ажыл-агыйы ук колхозтуң девискээринде тургустунган, ынчаарга ол чер колхозчуларның тыпкан өлүүн садып ап, колхозтуң план күүседизинге шаптык кадып турары канчап-даа таарышпас. Оон тодаргай чижектери хөй

Тожунун аңчыларының слёдунга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Салчак Калбакхөрекович Тока делгерелгей үве чугаалаан.

Респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазының оралакчызы эш Салчак районнуң мурнакчы аңчылары: Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Даржаа Эрестолга, Баран Чигжитке болгаш хереэжен аңчылар Өлчей Бараанга, Кол Дуктүүшпенге Россия Федерациязының хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черинин Хүндүлел бижиктерин болгаш акша шанналын тывыскан.

Тожунун коопаңныыр-тывыш ажыл-агыйының директору эш Юмбуу Мерген Ондарай, Кол Нагазы, Товут Тока, Ак Дергилей, Иван Баянов, Ак Чанчывай, Кол Данзынай, Федосья Яковлева болгаш өскелерге-даа будүүлгенин Хүндүлел бижиктерин, акша шанналын тывыскан.

Слёттуң киржикчилери республиканың бүгү аңчыларынга кыйгырыны хүлээп алган.

Чурукта: СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады эш Тока (оң талазында) районнуң хоочун аңчылары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш Эрестол, «Май 1» колхозтуң аңчызы эш Мырлаа олар-биле чугаалажып тур.

А. АИР,
(бистиң тускай корр.).
Фото авторнуу.

Сагыш-сеткил хайныр кылдыр

Ада-өгбелериниң хосталга, аскежик дээш туржуп турганы черлер-биле таныжар, ону сонуургаар, өөренир сорулганы салып алган. Алдан-Маадыр школазының пионерлери амыдыралга ботландырган. Алдан маадырларының тулчуп турганы Кара-Дагже массалыг үнүүшкүнү чоруткан. Диним кижилериниң баштыңчызы Самбажыктың дугайында альбомну пионерлер долдурган. Ону «Маадырлар бистин-биле кожа» деп адаан. Сергей Тюленин аттыг отрядтың пионерлери Самбажык кудумчузун шефке алган.

Пионержи солун ажыл-херектер дружина бүрүзүнде хайныккан. Бо дээрге Алдан-Маадыр школазында Олег Кошевой аттыг дружинаның пионерлериниң бүдүрген үүлези-дир. Оон дугайында пионер вожатыйы Ондар Чылбак республика найысылалынга чыглып келген вожатый өөрүнге сонуургаткан.

Хову-Аксы ортумак школазында пионерниң улуг вожатыйы Ольга Малютина дружинаның ажыл планының дугайында мынчаар чугаалаан:

—Пионерлер-биле ажылда колла чүве уругларның күзел-сонуургалы, бот-идепкейи болгай. Ынчангаш планны актив-биле кады кылып турар бис. Бүдүн чылда чорудар ажылды перспективтиг планнап алыр. Чижээлээрге, күш-ажылдың ленинчи эзлчээнге хамаарыштыр бистиң отрядтарывыс ниитиге ажыктыг күш-ажылга идепкейлиг киржирлер. Коммунистиг күш-ажылдың бригадаларыбиле олар быжыг харылзаалыг. Отрядтар аразында чарыш калбарган.

В. И. Ленинниң дугайында материалдар чыырын бо чылын база уламчылаар бис. Ленинчи черлериниң чаа картазын тургузар бис. Ол ышкаш Ленин ордени-биле шаңнаткан кижилер-биле ужуражылгалар эртер. Владимир Ильичиниң чугаазын (магнитофондан), улуг баштыңчының ынак ырларын уруглар дыңнаарлар.

Дайынчы алларның походун уламчылаар. Отряд бүрүзү кайы-бир эвилелдешкен республиканың пионерлери-биле харылзажыр. «Ада-чурт дайынының киржикчилери бистиң адаларывыс» дээш өске-даа стендилерни уруглар белеткээн.

Хову-Аксының пионерлери ынчаар ажылдап турар болза, найысылалдың дружиналарында байдал кандыгыл? Оон дугайында Кызылдың № 11 школазында пионер вожатыйы Анна Гарбуз мынчаар чугаалап турар:

— Пионерлериниң бичии өөнүктери октябряттар-биле ажыл дугайында чугаалап көрейн. Октябрь байырлалының бүдүүзүнде бичиилериниң хөглүг байырлалын эртирери бисте чаңчыл болган. Эге классе башкыларынга, ол ышкаш 5 класс башкызынга даалганы бээр. Залды каастаар, ырлар өөредир, белекчигештер белеткээр. Күш-ажыл база физика башкыларынга кызыл сылдысты кылдырар болза эки. Сылдыс чырып турар ужурлуг.

Өөрүшкүлүг үүнде октябряттар, пионерлер залга чыскаалыптар. Ырлап, марштап кирип келирлер. Байыр чедирген соонда, кызыл сылдысты чайынналдыр кыпсыптар. Шак ынчан ол хүн октябряткa киргеннерге хөрек демдектерин тыпсып бээр. Ол ышкаш бөлүк азыы-биле кызыл тукчугаштарны тыпсыр. Бичии уругларны шак мындыг өөрүшкүлүг байдалга октябрятка хүлээп алырга, оларның өөрүшкүүү кызыгаар чок. Ону черле утпастар. Байырлалга аалчыларны чалаар, олар ада-иелер мурнакчылар, саанчылар-даа болгайла.

Аннаның саналын вожатыйлар улуг сонуургал-биле дыңнааннар. Кынап-ла солун ажыл-херектерни чорудуп болуруп ажылдап эгелеп турар аныяктар билип алганнар. Звенолар аайы-биле пионерлерни бөлүктээрде, уругларның сонуургалын барымдаалап турары эки. Чижээлээрге: дүрген дуза чедириниң звенозу, чалгаалларны «эмнээр», эрес-кашпагайларның звенозу, спортчу маргылдаалар, оюннар удуртур дээш өске-даа. Оон ангыда кызыл исчилериниң, Октябрьның өөнүктериниң звенолары база бар.

Уруглар-биле чорудуп болур ажыл-херектериниң хевири черле аңгы-аңгы. Хамык ужур уругларны сонуургадыры, оларның ботидепкейин баспайн, чаа-чаа солун херектерже хаара тудары, сагыш-сеткилди хайныктырары болур дээрзин республика школаларының пионер вожатыйлары боттарының семинарынга база катап сүмелешкеннер.

Б. ДИРЧИН.

КЕЖИК-ЧОЛДУГ АМГЫ БУЛУҢ

(Эгези 2-ги арында).

лып кээр. Ол болза автомашиналар-дыр. Совхозтуң чолаачызы Тараачын-оол Данзырың шериг албанының сөөлүнде ол мергежилди шиңгээдип алгаш, ам ең ырак болгаш ең будулгаазыныг черлерге чүк сөөртүп, хүн бүрүде берген даалгаларны аксеткилдиг күүседип турар.

— Чүү-ле кыл дээр болдур, ынаар-ла хап олурар кижи-дир мен — деп, эш Данзырың хөөреди.— Чамдыкта аалдар көжүрер, чүктен аңгыда хөй чаш ажытөлду, иелерни сөөртүр апаар. Орук база берге болуп кээрде, доңна харыысалгалыг ажыл чүве.

Эрткен чайын совхозтуң малчыннарының хөй кезии Улуг-Хемниң ол чарыында тайгаларга чайлаан. Чайлагның элбек одарынга мал семиртириниң ажыктыы мурнуку чылдарда-ла көстү берген, ынчангаш бо ажылга удуртукчулар-даа, малчыннар-даа организастыг кирген.

— Ийи хонаш солуп чайлагладым — деп, хойжу Александр Кара-оол чугаалап турар.— Кончугла делгем, эки одарлар бар, чиндигир көк тайга-дыр. Малдың семириири-даа кончуг. Ам көрбес бе, улуг хою-даа, хураганы-даа ылгалышпас.

Александр Кара-оол болгаш оон өөнүң ээзи Елена Кара-оол хөй ажылынга беш чылдың мурнунда кирген. Мурнунда бирээзи башкылап, бирээзи эмчи сестразы болуп ажылдап чораан. Оларның чаа ажылче шилчиринге мындыг байдал идиг болган: Александрның адазы, совхозтуң хоочун хойжуларының бирээзи Кыргыс Дагбаның хар-назыны улгадып, кадарган малын дужаар өйү чеде берген.

Александр болгаш Елена Кара-оолдар

— Колхоз-совхоз дээш, ниитиниң малы дээш кызып, амыдыралымның дыка хөй чылдарын аңаа тураскаатка мен. Ол ажылга чаңчыкканым-даа кончуг, кодан малымны кан-кадык өстүрүп кааным-даа кончуг. Кижиниң оолдары, ажы-төлү ол ажылын салган, халап алыр чүве болза аар — деп, Дагба ашак бир-ле катап чугаалаанган чүве-дир.

Ынчангаш Александр биле Елена ол коданны хүлээп алган. Оон бээр-ле олар кызымак ажылдавышаан, чыл бүрүде ажыл-агыйның иштинге дээре черни ап келген. Бо чылын олар төрүүр хойларының хураганын чидириг чокка камгалап албышаан, бир хойга онаштыр 2,8 кг дүкүү кыргаанар.

Совхозта мурнакчы малчыннар хөй. Оларның аразында Түлүш Балган, Сат Бүрбү болгаш өскелерни-даа республиканың малыннар хуралынга адап тургулаан. Мурнакчыларның салгакчылары аныяк малчыннар база элбеп өзүп олурары өөрүнчүг.

Кызыл туктуг Улуг-Хем районнуң ниити чедиишкининде найыралчыларның үлүү биче эвес. Чаа-Хөлдүң делгемнеринде ажыл-ишчи, чогаадыкчы, кызымак кижилер бар. Оларга бараалгаткан лириктиг репортажты мынчаар доозуп болур:

Хая-даштыг мээң черим
Карыш хире өскерилбээн,
Кара суглар биеэ хевээр,
Хадың, терээ олчаан ышкаш.
Ынчалза-даа черим чону
Балдыр дыңзып байый
берген,
Ыры, чүткүл чүглеттинген,
Маадыр шинчи шинчиленген,
Ынчалза-даа ишчилериниң
Салым-чолу чаарттынган,
Ынак чонга өре төлеп,
Чажың-үлүүн берип турар.
Чаңгыс хемниң чону безин
Шак-ла ынчаар өскен турда,
Улуг чүртү бодаарымга,
Угаанымга сынмас ышкаш.

Ал. ДАРЖАА.

Төрээн бойдустуң бир солун хевири—Дербе-Даш. «Дербе» дээрге өгну моолдап ынча дээр.

КЕЛИР ЧЫЛГА САЛДАРЛЫГ БОЛУР

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң чаа беш чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Директиваларында ажыглалга дужаарын көргөн онза чугула тулугларның аразында бистиң республикада өөнүүг металлургиянын баштайгызы — «Тыва кобальт» комбинат база бар. Партияның болгаш чазактың аныяк республикавыстың үлетпүрүнүң сайыраарынче кайы хире сагыш салып турарынын тодаргай херечизи ол. Оон-биле кады ол дээрге бистиң Хову-Аксында тудугжу улуг отрядывыс — «Тыва кобальт тудуг» эргелелиниң коллективинге, «Тыва тудуг» трезиниң удуртукчуларынга улуг харыысалганы хүлээндирип турары база билдингир.

Хүнден хүнче, айдан айже тудугмонтаж ажылдарының графигин үспес, планныг онаалгазын долдур болгаш ажыр күүседип турар бригадалар бо тудуг эргелелинде бар. Ындыларга эштер Чертыгашев, Иргит Мөңге, Плотун оларның бригадаларын хамаарыштырып болур.

Иргит Оручаевич Мөңгениң удуртканы, хөй нуруузунда энир чылын чаа-ла шериг кезектериниң комсомол организацияларының рекомендациязы-биле Хову-Аксының тудуунга чедип келген оолдардан тургустунган бригада ол улуг тудугда ёзулуг мурнакчы бригада болу берген. Солдат оолдар эрткен кыжын тудугжу кандыг-даа мергежил билбес чедип келгеш, амгы үеде 3—4 разрядтың бызаңчылары, бетонщиктери апаргылаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскени-биле, бригада ай, кварталда планныг онаалгаларын үргүлчү долдур болгаш ажыр күүседип, бригадалар аразының социалистиг чарыжының типлекчизи болуп келген. Коммунист, хоочун тудугжу Иргит Оручаевичиниң бригадирлеп, улусту удуртуп-баштап билир чоруу улуг ужур-дузалыг болган.

Шак ол бригада ышкаш, бүгү-ле энергиязын, мергежилин улуг тудугну дүргедедириниң хереэнге бараалгадып турар бригадалар, тус-тус тудугжулар Хову-Аксында хөй. Бир эвес бүгү-ле ажыл-херек тудуг эргелелинде мындыг чедиишкиниг чоруп турар болза, чүгле мактаар апаар.

Ынчалза-даа бөгүнгү тудуг-монтаж ажылдарының темпизи бо онза чугула тудугда ниитизи-биле дыка куду деннелде болуп турары дүвүренчиг. Чижээ, бо чылын ажыглалга кирзе чогуур объектилериниң саадап турар чоруу онза дүвүренчиг болу берген. Санап көрээли. Келир үеде Хову-Аксының бо будүүлгезининң инженер-техниктиг ажылдакчыларының, металлургтарының ажылдап тура дыштаныр, эмчиге шинчидер, идик-хеп септеп, даарадыр хөй янзы пунктулар турар ужурлуг амыдыралдың хандырылгазының комбинадының

«ТЫВА КОБАЛЬТ» ТУДУУ ХОЖУДАП ТУРАР

ажыглалга кирзе чогуур үезин — август ай турган. Ол эрткен — комбинаттың тудуу хожудаан. Ол объектини эки-ле дизе сентябрь төнчүзүнде комиссия хүлээп ап болур. Канчап ынчап барганыл? Оон чылдагааны чедир кылдынмаан үүрмек ажылдарда болуп турар. Тудугжулар ону мурнунда үелерде материалдарны өй-шаанда хандырбайн турганындан болган деп тайылбырлап турар.

База бир ажыглал объектизи — чаа суурда бок арыглаар дерилгелериниң тудуу. Ону график ёзугаар сентябрьда бүрүн доозар турган. ону ам октябрь органдан бээр доостур аргажок дээрзин тудуг эргелелиниң удуртукчулары чугаалап турарлар.

Орта харыы база чаңгыс — тудуг материалдарының чедишпези, өй-шаанда эккелдирбейн турарында. Чүгле бо объектиде кандыг тудуг материалдары саадап турарыл? «Тыва тудуг» трезиниң дузалаар будүүлгелер комбинадының Хову-Аксында участогу бок арыглаар дериглериниң тудуунга бо удаада үүрмектээн даш эккеп бербейн, ону чогуур хемчээлдиг кылдыр хандырбааны саадаашкынга таварыштырган. «Тыва тудуг» трезиниң хандырылга килдизи бо чугула тудугну республика девискээринден дашкаартан сөөртүп киирер материалдар, дериглер-биле чогуур өй-шаанда хандырарын боттандырбаан. Үстүнде адаанывыс объектини график ёзугаар дужаарынга шывыг кылдыр хереглээр пенобетоннун чогу шаптыктаан. Ону чүге чогуур үезинде чагып эккелдирип ап болбазыл?

Дараазында ажыглалга кирзе чогуур объект — ийиги бедиктиг насос станциязы. Оон доостунган турар үези база бо айда. Ам ол станцияның тудуу ажыглалга база дараазында айже шилчээн.

Ынчангаш ажыглал объектилериниң кол-колу саадаан болгаш чылдың сөөлгү айларынче мөөнеттине берген. Ниити тудугда бо хүннерде цементиниң чедишпес чоруу шуут-ла улуг тудугну хожудаашкынга таварыштырган турупкан. Кызылдың дузалаар будүүлгелер комбинады, оон Хову-Аксында участогу тудуг материалдарын тудугжуларга чүгле аазаарынга өйлешкен.

Тудуг-монтаж ажылдарын чорударынга эң-не таарымчалыг үе—чайгы хүннер эрте берген. Соок кыш эргинде келген деп чугаалап болур. Ол чорук тудуг-монтаж ажылдарының темпизин дүргедедиринге багай салдар чедирбес аргажок! Бо чугула тудугнуң мындыг берге байдалдыг болуп турары бистиң республикада кол тудуг организациязы — «Тыва тудуг» трезин дүвүреди берги дег. Ындыг турбуже, ында байдалды эдип алыр дээш трестиң удуртур ажылдакчыларындан дүвүрээзин дыңналбайн турары кайгамчык.

Эң-не кол үүл болза, амгы үедеги график ёзугаар ажыглалга кирер объектилериниң саадаашкыны келир чылдагы тудуг-монтаж ажылдарының улуг программазының күүселдезинге багай салдарлыг болур дей бергени болур. Беш чылдың ийиги чылында Хову-Аксынга ажыглалга дужааттынар объектилер бо чылгызындан хөй болур. Чүгле кол чугула ындыг будүүлге объектилери безин 14 чеде бээр. Бир эвес шак мындыг темпи-биле ажылдаар болза, бо чылгы тудуглардан келир чылче шилчиир тудут база тыптып келип болур. Ынчангаш чүгле ийи-ле ындыг объект келир чылдыынче шилчий берзе, амгы чылдың графигинге улуг чүк болуп, оон удаа-дараа үстүр чоруунга чедирери чугаажок апарган.

Республикада беш чылдың кол тудуунда бо байдалды өкжидип алыр дизе, ында партия, профэвилел, комсомол организациялары, тудуг эргелели организакчы ажылды күштелдирер ужурлуг. «Тыва тудуг» трези Хову-Аксының тудугжуларын материал-биле хандырарынче онза сагыш салыр үе келген.

О. НАМЧЫЛАК.

АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРДАН

Дүнүкта чаа БОЛУУШКУННАР

КНО-нуң Кол Ассамблеязының сессиязында

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның тускай корреспондентизи Н. ТУРКАТЕН-КОНУҢ дамчыдып турары болза:

Сентябрь 27-де КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXI сессиязының хүндүскү хуралынга Мурнуу-Барыын Африка дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн. Ол девискээрни эргелеп башкарар кылдыр шаанда Нациялар лигазының тывыскан мандадынга шыптынып алгаш, расиечи Мурнуу-Африка Республика Мурнуу-Барыын Африканы күш-биле каттыштырып алган үве-дир. Чоокта чаа Гаагага болган делегей судунуң шиитпири Мурнуу-Барыын Африкага Мурнуу-Африка Республиканың «эргезин» бадыткаан. Ол чорук чүгле Африканың чурттарынга эвес, харын база делегейниң өске-даа дыка хөй чурттарынга килеңнээшкинни болдурган.

Бир дугаарында санал берген Мурнуу-Африка Республиканың төлээлекчизи де Вилльерс Мурнуу-Барыын Африканың чону Мурнуу-Африка Республиканың башкарылгазынга артарын күзеп турар дээр үвесин «бадыткаары»-биле бүгү күженишкиннерин салып турган.

Бодунуң саналынга Индияның даштыкы херектер министри Сваран Сингх Мурнуу-Барыын Африканы эргелеп башкарарынга Нациялар лигазының мандадын доп-дораан күш чок болдурарын, ону КНО-нуң эргезинге шилчидерин болгаш Мурнуу-Барыын Африкага соңгуланы чорударын негээн.

«Бир эвес ону кылбас болза, тургустунган байдал бүгү африка дингө соок-янзы талазы-биле таварлажыышкынга чедирип болур, ынчангаш бүгү делегейде тайбыгны болгаш айыл чок чорукту айылга тургузар апаар» деп, ол демдеглээн.

Мурнуу-Барыын Африканың тустус кижилери болгаш организациялары бижиктерин КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXI сессиязының киржикчилеринге көрдүрери-биле киирип, боттарының чуртунда Мурнуу-Африка Республиканың башкарылгазын узуткаарын ол бижиктеринде негеп турар.

БУДАПЕШТ. Ийи чурттарның аразынга кадык камгалал талазыбиле делгерелгей кады ажылдажылганы көрүп турар беш чыл хуусаалыг венгр-югослав дугуржулгага ат салыышкыны Будапештиге болган. Кады ажылдажылганыц ажыл планынга база ат салган. Эртем-шинчилел ажылының планнарының дугайында, медицина болгаш фармакология талазы-биле чедиишкиннериниң дугайында информацияларны солужарын, эртем чөвүлел хуралдарынга кады киржирин ол документилер көрүп турар.

ПРАГА. «1966 чылдың химиязы» деп адааны химия талазы-биле техниктиг фильмнериниң ийиги көрүүдези Пардубицеде эгелээн. Чехословакияның, Совет Эвилелиниң, Венгрияның, ГДР-ниң, Канаданың болгаш Бельгияның 30 ажыг фильмнерин аңаа көргүзер деп турар. Ол болза пластиктиг масстарның, эмнер будүүлгезиниң, атомнуг энергияның, көдээ ажыл-агыйга химияны ажыглап турарының дугайында, химияга күш-ажыл камгалалының болгаш айыл чон чоруунуң дугайында фильмнер-дир.

ПХЕНЬЯН. Көрей чурукчулар болгаш скульпторлар боттарының 749 ажылдарын ында ажыттынган республиканың чурук делгелгезинге делгээн. Чуртту япон шериглериниц эжелеп турган үезинде көрей партизаннарның демиселиниц дугайын, КУДР-да социалистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннериниц дугайын, америк агрессорларга удур Мурнуу Кореяның улузунуң демиселиниц дугайын делгелгениц делгиирлерин чугаалап турар.

БЕРЛИН. Совет медицина дериглезиниц делгелгези ГДР-ниц найысылалында ажыттынган. Ында эрттип турар алдыгы хирургия конгрезиниц хемчээлинге делгелгени организастаан. Ындыг янзылыг делгелгени Герман Демократтыг Республикага эң-не баштай чорудуп турары ол. Делгиирлерни көргүзеривиле кады совет тускай эртемниглер ГДР-ниц янзы-бүрү медицина албан черлеринге делгелгениц делгиирлерин база көргүзүп турар.

(СЭТА).

База ийи самолётту андара аткан

ХАНОЙ. (СЭТА). Сентябрь 26-да Вьетнам Улус армиязының дайынчылары Туенкуанг болгаш Куаогнинь можуларга ийи америк самолётту андара аткан. ВИА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, ВДР-ниц агаарынга андара аткан америк самолёттарның ниити саны 1.467 четкен.

«Кан канчап катканыл» болгаш «Шуургандан төрүттүнгенвер» деп, өлүм чок номнарның автору совет чогаалчы Николай Алексеевич Островскийге Ленинчи комсомолдуң шаңналын тыпсыр дугайында доктаалды бо чылдың майда ВЛКСМ-ниң XV съезидиге помчаан. А ол номнар миллион-миллион аныяк патриоттарны кижизидиргеге комсомолдуң дайынчы чепээ болган.

Николай Островский 1902 чылдың сентябрь 29-та Украинага төрүттүнген. Хамааты дайынның чылдарында ол он беш харлыг бичии оол Котовскийниң аттыг бригадазынга болгаш Буденнийниң Бирги аттыг шериниге эки-турачы болуп дайылдыжып чораан. Балыглаткаш комсомол ажылынга ол тоолуйлаткан болгаш 1924 чылда Коммунистиг партийнга кирген.

Ооң соонда ол караа көзүлбеетен, мага-боду шимчевестеп аараан-даа болза «Кан канчап катканыл», «Шуургандан төрүттүнгенвер» деп сураглыг номнарны ол чогааткан.

МААДЫРЛЫГ АМЫДЫРАЛДЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Үжен чылдың мурнунда, 1936 чылдың күзүнүнде, бүгү делегейде сураглыг чогаалчы Николай Островскийге «Ньюс-кроника» деп англи солунуң корреспондентизи чедип келген. Ол үеде Островскийниң «Кан канчап катканыл» деп романы англи, француз, немец, япон дылдарга очулдуотуна берген турган. Караа көзүлбестээн, муңчурааш, шимчевестээн-даа болза, угаан-бодал энергизазы болгаш келир үеге бүзүрели долу кижиден ол корреспондент мынча деп айтырган:

— Бир эвес коммунизм эвес болза, бодунарның берге байдалынарны шыдажып артып болур силер бе?

— Бажан-даа хоржок турган — деп, Островский шуут харылаан.

Островскийнин болунга болгаш ооң чогаалдарынга ёзулуг-ла улуг ынакшылды билип алырының дүлүүрү ол «кажан-даа» деп бүзүрелдиг сөстө. Чогаалчыга ындыг ынакшыл чүгле Совет Эвилелинде эвес, харын база даштыкыда миллион-миллион кижилерге нептерээн. Чогаалчының бодунуң амыдырал-чуртталгазы — ёзулуг-ла маадырлыг чорук-тур. Чырыкты, хүннүң херелин, кижилерни көрүп албас апаргаш безин, хөй чылдарда мага-болуп аар аарыг амыраттайын хилинчектеп турда безин, ундаравайн, човуланга салдынып, дүжүп бербейн, бодунуң күжүнге бүзүреп, хүннүн-не шыңгыы ажылдап турганы — маадырлыг чорук-тур. Талантылыг, шынныг, амыдыралга бадыткалдыг, аар байдалга тыптып төрүттүнген номнар боттары-даа — бала-ла маадырлыг чорук-тур.

Николай Островскийге миллионнарның ынакшылы дээрге, чүгле ооң бодунуң хуузунда маадырлыг чоруунга болгаш талантызынга эвес, харын база революцияның хөрээнге бердингеи болгаш партийжи үзел-бодалы дээш, дайзыннарга эштеш чок чоруу дээш ынакшыл-дыр.

«Кан канчап катканыл» деп романның кол маадыры Павел Корчагинниң овур-хевириинде чогаалчының илереткен мөзү-шынары болза ол чогаалдың соруизалыг күжү болган. Бо роман болза кижилерни бодунуң хөрээнге бердинген кылдыр өөредип, ниитилелдиң хөрээ дээш маадырлыг чоруктарны кылырынче сорук киирип, амыдыралдың кандыг-даа берге минуталарында кижилерниң шынчы, дидим, быжыг туруштуг, принципиалдыг болурунга дузалап турар.

Романны Совет Эвилелинде он беш миллион тиражтыг кылдыр, даштыкыда 42 чүрттарза 46 дылдарда парлап үндүргени — ол дээрге, ооң канчаар-даа аажок нептергейниин херечизи-дир.

Николай Островскийниң амыдырал-чуртталгазынга болгаш ооң номнарынга тураскааткан чүс-чүс үүлдер бижиттинген, хөй-хөй номнар парлаттынган. Улуг француз чогаалчы Ромен Ролланның 30 чыл мурнунда мынча деп бижээни чайгаар-ла сагышка киирип келир:

«Революцияның эң улуг болгаш эң магалыг чогаалдары болза ооң кижилери-дир.

Чаа амыдырал келири-биле чалыыштыг чүректер төрүттүнер, ол чүректериң соңгуушкунунуң даажы ол кижилериң өлгениниң соонда-даа чаңгыланып үргүлчүлээр...

Николай Островский болза ындыг кижилериң бирээзи, чалбыыштыг амыдыралдың болгаш маадырлыг чоруктуң гимнилериниң бирээзи-дир».

Ынчангаш боттарының интернационалчы хүлээлгезинге шынчы совет патриоттар Испанийның революстуг чылдарында анза дузалап, танкылар-биле кады «Кан канчап катканыл» деп номну ынаар чорудуп турган. Испанийның республиканчы шериниң болгаш Интернационалчы бригаданың дайынчылары чапсар дыштанылганың кыска минуталарында ол номну дыңналдыр номчуп турганнар, ынчангаш Островский хосталга дээш демиселчилериң одуруунга база катап чыскаалып чораан. Ол интернационалчы бригаданы Островский ажы, сураглыг генерал Лукач—Матэ Залка командылап турган болгай.

Совет дайынчы Александр Сидоров тулчуушкунга киреринин мурнунда мындыг билдириишкинни бижээн: «Мени ВЛКСМ кежигүнүнге киирип алырын дилеп тур мен, чүге диве телептиг комсомолчу-корчагинчи болурун болгаш немец елуруктүлер-биле Павел Корчагин ышкаш тулчуурун күзеп тур мен». Ол базаларыла таварылга эвес.

Вьетнамның, Кореяның, Кубаның патриоттары боттарының чүрттарының хосталгазы дээш демисежип турган, «Кан канчап катканыл» деп романны боттарының холдарын дамчыштыр ап, номчуп турарлар.

Николай Островскийнин мынча деп бижээни дыка шын: «Фашистер-биле шынчы селемемни гуткаш, демисежип шыдавас-даа болзумза, оларны сөзүм-биле согар мен. Бир эвес дайынчы сөзүм-биле фашистерни бодум сокчуп четтикпейн-даа барзымза, мээн номнарым ол ниити демиселге салыышкын болуп шыдаар!»

Н. А. Островскийнин Москвада музей-квартиразының хөй чүс делгиирлериниң аразында Англияның Аныяктар Эвилелиниң комсомол биледи бар. Ол билеттиң кызыл картында мындыг сестерни Эвилелдиң лозунгу кылдыр бижээн: «Бижиге эңне үнелиг чүве—чүртталга. Бижи чаңгыс катап чүрттаар, ынчангаш ол чүртталганы халас чүрттап эрткен чылдар дээш хилинчектендир боданмас кылдыр, эргиниң багай болгаш үүрмек үүлдери дээш чүдекбужарга таварыщпас кылдыр, өлүп чыда-даа: бүгү чүртталгамны болгаш бүгү күштеримни делегейде эңне кайгамчыктыг чүвеге — кижи төрелгетениң хосталгазы дээш демиселге берген мен деп чугаалаар кылдыр чүрттаар херек».

Николай Островскийнин бо сестери чер бембүрээнин депшилгелиг аныяктарының лозунгу болган.

Е. ИВАНОВ,
(ПМА).

ТЫВАГА АКШАНЫҢ ТЫВЫЛГАНЫ

Тывага акша тывылганының дугайында төөгүлүг медээлер 1925 чылга чедир маңна колдуунда-ла натура солчулгазы колдаш турган дугайын херечилеп турар.

XIX чүс чылда болгаш XX чүс чылдың эгезинде Тывага орус, мөлдат болгаш моол чиижең садыгжылар көвүдээн турган. Чону бараанларның шын өртектерин билбес чүртка садыг кылыры оларга таарымчалыг болган деп чүве чайгаар билдингир.

XIX чүс чылдың төнчүүнде Тывага акшаның орну диңг болу берген. Тываның мал ажылдыг төп болгаш барын талазынга акшаны колдуунда молдурга солуп турган. Чүрттүү ажыл-агыйының бүдүшшынары диңгни болгаш молдурганы акшаның орнунга эргилер акша—бараан кылдыр тодараткан. Ынчаарда хойнуң өртээ 10 диңг, өшкүнүң —4—5 диңг, иви кежиниң —10 диңг, киштің—40—60 диңг, адыг кежиниң—40—150 диңг, шарының—10 хой азы 100 диңг турган. А садыш алыр өөстүң хемчээлин салбакка азы тонга доктаадыр турган. Чижээ, бир эвес арат кижи пес садыш алыр дээн болза: бир тон далембаны азы чаңгайны, шекпенни садыш алыр мен дээр.

Россияның, Кыдаттың болгаш Моолдуң Тывага тургулаан чиижең садыгжылары арат-тарга бараанларын саткаш, оларны канчаар мөлүүн ап турганының дугайын бар документилер херечилеп турар.

Орус садыгжылар бир фунт коргулчунну тываларга үш диңгге садып турган, ынчаарга бир фунт коргулчунуң өртээ ону кирер сөөрткениниң шүүдели-биле катай санаарга, 14—15 көпеек, а эң куду шынарлыг дээн бир диңгниң өртээ 15 көпеек турган.

Кыдат садыгжылар 1 рубль 50 көпеек өртектиг даңзаны тываларга бир шарыга садып турган, ынчаарда шары өртээ 30 рубльден куду эвес болган.

Тыва чонну кээргел чок үптээр чоруктуң коргунчуг фактылары өрелиг садыгны нептередип турган. Ындыг садыгның утка-шынары болза малчын аратты кеззеде өрелиг кижи болдуруп турганында. Тывага кээп турган садыгжыларның чүс хуу алыр кончаазы анаа-ла болуушкун апарган.

Чүртка бараан акшаның бар турганы ооң экономиказын хоозурадып эгелээн. 1891 чылда чүгле Россияже безин 4675 баш мыйыстыг бода малды, 145 чылгы малды, 1422 хойну болгаш өшкүнү, 22955 хөмүү болгаш алгыны сөөртү берген.

Бир барба тараа, бир чылапча тараа ватура солчулганың массалыг хевири болу берген. Ынчан тараанның деңзизин эвес, а ону урган саваның ишкирин барымдаалаар турган. Чижээ, дарган кижи бодунуң кылып алган бижээн чылапча ишти тараага-даа, элээн каш диңгге-даа, молдургага-даа садып болур.

XIX чүс чылда Тывага натура солчулганың бары ынчаарда акша чок турган дээни ол эвес. Ус кыыгаар эргелелиниң албан ёзузунуң санмедээлери-биле алырга, 1896 чылга чедир Тывага 2720 орус чээли акшаны киирген. Тываларга кыдат мөңгүн база эвээш эвес бар турган. Ынчалза-даа ол бүгүнү тыва хөреңгиттеннер, байлар акша эвес, а бараан кылдыр чыып ап турганнар.

Бистің чүс чылывыстың эгезинде Тывага лаң дээр кыдат акша единицазы нептерен турган. Бир лаң он сенге азы чүс пынга деңг. Бир лаңның деңзизи 100 хире грамм, сенниң —10 грамм, пынның—бир грамм. Ынчалза-даа бо кыдат акша единицазын Тывага эвээштен киирип турган, чүге дээрге, кыдат чазак акша демдектерин болгаш бараанларны Тываже киирерин хораан турган. Мөңгүннүң өртээн кыдат деңзиге деңзилеп турган доктаадыр.

Тыва араттар орус болгаш кыдат садыгжылардан садып алган мөңгүнүн канчаар ажылгаан турганыл? Садып алган мөңгүнүү колдуунда билектээш, билзек, чүген, чавыга кылырына ажылгаар турган.

Натура солчулганың баштайгы үеэнде тус черге тыптып келген «диңг» болгаш «молдурга» ышкаш акша единицазы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда бодунуң ужур-дузазын ышкынып эгелээн. Ынчалза-даа ол үеде Тывага садыг сөстүң долу утказыбле алырга, акшанды болу берген деп чугаалап болбас.

Янзы-бүрү чүрттарның акшазын Тываже киирерин революция алаян хире-чергези-биле дүргедеткен. Янзы-бүрү чүрттарның акшазының Тываже киреринің кол чүрттү болза Кыдат болуп турган.

Тыва Арат Республика 1921 чылда тургустунганы билдингир. Бодунуң догуннаа келгениниң баштайгы үеэнде ТАР-ның чазаа бодунуң албан-хаакчыларының ажыл төлевирин шай-биле тыпсыр ужурга таварышкан. Ол үеде акша единицазы болур шай бодун бүрүү-биле бадыткаан, чүге дээрге, диңг болгаш молдургага бодааргa шайны, кезик, улдун, барылга, кечимге, үлей кезип болур. Бүдүн шай-биле ооң өске бүгү бараанларны солуп ап болур. Чазак албан черлериниң албан-хаакчылары, шериглер шалыгга, өөренгекчилер стипендияга бир сарыг шайны ап турган.

Чүрттүү иштики санажылгаларын болгаш өске-даа хереглелдерни күүседири-биле чазак кыдат садыгжылардан сарыг шайны садып ап, ооң орнунга алдын, мөңгүн болгаш өлүктү бээр турган. Кыдат садыгжылар тыва рынокка быжыы-биле туруп, аажок хөй ажык-кончаалары ап турган.

1924 чылга чедир деңзилээр мөңгүн (лаң, сен, пын), кыдат доллар (яншаа), хаан чеканказының банк алдыны, Орус совет күш-ажылчы колониязы болгаш тыва чазактың боннары (почта марказы ышкаш хевирлиг акшаның түр хемчээлп) элээн ажык хевир-биле эргилип турган. Үстүнде айыткан акша демдектериден аңгыда тыва рынокка совет червонец, моол төгерик, америк доллар, польша злотых, австри крон болгаш өске-даа акшалар эргилип турган.

Ол үеде тыва рынокка өскерилгелер база болган. Чазак үндүрүгү чүгле натура-биле эвес, харын база алдын, мөңгүн-биле хавырып алыр апарган. Бо хемчеглер янзы-бүрү чүрттарның акшаларын Тываже киирерин улам күштелдирген.

Рынокта янзы-бүрү акшаларның бары болгаш оларның эргилдезин таарыштырып башкарар тускай чээли-саң органы чок турган ужурунда, чүртте эргилип турар акшаның санының үчёдүн кылыр аргажок болган. Ол үеде деңзилиг мөңгүн акша рыногунга шоолут эвес эргилер апарган, чүге дээрге, лиаы-бүрү акшалар колдадыр эргилин эгелээн.

Тыва акша рыногунга кыдат доллар өске акшаларга бодаарга, артык ужур-дузалыг болуп турган. Ылаңгыя Моолче болгаш Кыдатче чоруп турган садыгжылар кыдат долларны хөйү-биле хереглээр турган.

Кыдат долларга негелденин ынчаар улгаткан чоруу боттарының экономиктиг байдалын быжыглаар, харын-даа чүрттүү бүгү садының башкарар арганы садыгжыларга берип турган.

Хаан чеканказының эргилдеге турган банк мөңгүнүн Тыва Арат Республиканың харылаа органнарын дамчыштыр чоорту бөлүп ап, ССРЭ-же чорудуп турган.

Тыва чазактың боннары чүгле чүрттүү пайысылалыга эргилери-биле кызыгаарлаттынган болгаш ТАР-ның Саң министерствозунуң магазиннери тыва рынокка садарыбле өске организациларның киргген бараанларының кайлы төлевиринге тыртып ап турган орус Совет күш-ажылчы колонияның күүскомунуң боннарын Совет күш-ажылчы колонияның күүскомунуң ажылдакчыларынмы кооперациязы хүлээп алыр болгаш чүгле боттарының албан черлериниң ажылдакчыларынга тыпсыр турган.

Акша рыноктуң ындыг байдалы рынокту шын башкарар болгаш ону күрүнеңиң арге-ажыктарынга ажылаар арганы партияга болгаш чазакка бербейн турган. Харын ол байдал натура-биле солчулганы хөгжүдеринге дузалап, акша талазы-биле сандаргай чорукту быжыглаан.

Чүртка быжыг ажыл-агыйжы харылзааларны тургузар дугайында партияның болгаш чазактың күзелдери кайы-бир өске күрүнеңиң талазындан делгереңгей саң-хөө болгаш чээли дузаламчызы чокка эки түңнелдерни чедип ап ыдавас турган деп чүве билдингир. Ол үеде чазак банк хевириниң чээли системазы чок турган болгаш рынокка акша системазы кандыг-даа башкарылгадан база контрольдан дашкаарлаан турган. Бодунуң бараан саарылгазы шоолут эвес, солчулганың натура хевири өөрүнде болгаш национал үлетпүр чок турган байдалда чүрттүү экономиказы дыка хожудангай турган.

1925 чыл болза, ТАР-ның акша рыногун чурумчударын эгелээн эргилдериг чыл болган. Таңды-Тыва Арат Республиканың Саң министерствозунуң чанында экономиктиг чөвүлелдиң хуралының протоколунда бижээни болза: «ССРЭ-ден бараанларны план ёзугаар киирерин аргазыбле «кыдат фирмаларны» чоорту кызыл үндүрерин эгелээр херек». Тывада кыдат садыгжыларының турарынга удур шиитпирлиг хемчеглер алдынган, олар азий бараанларының —шай, таакпы болгаш далембаның кара чаңгыс садыгжылары турган. 1927 чылга чедир кыдат садыгжыларны Тывадан бүрүү-биле кызып үндүрген.

ТАР-ның Саң министерствозун 1922 чылдың сентябрьда тургускан. Республиканың ол саң органы акша системазын башкарарынга ол рольду ойнаары билдингир. Саң министерствозунуң саң-медээлери-биле алырга, 1923 чылдың январь 1-де күрүне хереңгиинге 2898 лаң алдын, 430 лаң мөңгүн, 175 лаң мал, 27038 лаң янзы-бүрү барааннар бар турган. 1923 чылдың сентябрь 1-ден 1924 чылдың сентябрь 1-ге чедир үениң иштинде Тываның бадылаттынган бюджединге ол саннар биче эвес ужур-дузалыг болган.

20 чылдарының эгеэинде Тывага садыгны Орус совет күш-ажыл колониязының садыг киллдизи, ССРЭ-ниң Күрсадыының конторазы, а 1921 чылдан Бүгү-колония дереглел ниитилели чорудуп турган. 1925 чылда Тывага национал хереглел кооперациязын—Тыва Төпкоопту организастаан. Сөөлзүредир бүгү садыг организациялары боттарының ажыл-чорудулгазын соксадып, бүгү бараанларын болгаш эт-хорецизин Тыва Төпкоопка шилчидип берген.

Совет Эвилели биле Тываның садыг болгаш экономиктиг харылзаалаларының күштелгени тыва чонга эргежок чугула янзы-бүрү совет бараанларны болгаш продуктуларны Тываже хөйү-биле киирериге чедирген. Моон-биле кады ТАР-дан Совет Эвилелинче чиг-этти болгаш өлүктү чорудары күштелген. Ийи чүрттарның аразында доктаамал акша санажылгалары тургустунган.

Садыгны улам ыңай хөгжүдер болгаш акша рыногун чурумчудары-биле саң-хөө баазазын тургузар сорулганы барымдаалаш, ТАР-ның чазаа Тыва Арат Республиканың чаңгыс аай акшазы кылдыр совет червонецти хүлээп алыр дугайында шын шиитпирип үндүрген.

Ол доктаалды боттандырары-биле ТАР-ның чазаа найыралчы керээн чарары-биле Министрлер Чөвүлелиниң даргазы баштаан төлээлерни 1925 чылдың чайынында Совет Эвилеличе чоруткан. Чазак төлээлери акционерлиг эгени ёзугаар банкыны Тывага тургузарының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны Совет Эвилелиниң чазааның мурнунга тургускан.

Тыва садыг-үлетпүр банкызын тургузар дугайын шиитпирлээн акционерлериң баштайгы хуралы 1925 чылдың август 25-те болган.

Ол үеден бээр Тывага совет акша эргилип эгелээн. Кыдат болгаш моол акша демдектери боттарының баштайгы ужур-дузазын чоорту ышкынып эгелээн.

Ынчалза-даа ССРЭ-ден киргген акша Тывага акша эргилдезинден үнүп, эвээжеп турар апарган. Ындыг болуушкун 1929 чылга чедир үргүлчүлеп келген. 1929 чылга чедир ССРЭ-ге үлетпүр бараанларының өртектери Тывадагызындан чиик турганы-биле ол чорук тайылбырлаттынар. Ооң ужурунда Тывадан чоруур кижилер хөй акшаны боттарынга ап алгаш чоруп турган. Акшаны хойу-биле үндүрер чорук Тываның экономиказынга биче-даа болтаарымча чок салдарны чедире берген.

Эргилдеге акшаны хемчээл чокка көвүдетпес төлээде, акшаның чүрт иштинче киирерин кандыг-бир арга-биле соксадыр дугайында хемчеглерни доп-дораап алыры негеттинге берген. Ол хемчеглер болза, ТАР-га эргилдеде бар акша демдектеринге «Кара-чаңгыс ТАР иштинге чүүрер эргелиг» деп таңманы базар дугайында ТАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң болгаш Биче Хурал Президиумунуң 1933 чылдың декабрь 6-да доктаады болган. Ол доктаалды ёзугаар таңмалаан акша демдектерин таңмалаттыкмаан акша демдектери-биле солуурун Тыва садыг-үлетпүр банкызының кассаларын болгаш ажаалга кассаларын дамчыштыр 33 чылдың декабрь 10-дан 34 чылдың январь 15-ке чедир хуусаа иштинде чорударын айытган.

Бо хемчеглериң ачызында ТАР-да акша эргилдеин учёт, контрольга шуут тургустунган.

Тыва баштайгы национал акша 1935 чылда көстүп келген, ону Москвага бүдүрүп кылган.

ТАР-ның национал акшазының единицазы акша болган. Национал акшаны эргилдеге киирген чорук хөгжүп орган аныяк республиканың экономиказынга депшилгелиг ролду ойнааны чугаажок.

ТАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң 1941 чылдың февраль 13-те доктаалын ёзугаар 1940 чылда үндүрген 1, 3, 5, 10, 25 акша чаа банны билеттерин Тыва банк 1941 чылдың март 1-ден эгелеп эргилдеге киргген.

1944 чылдың октябрьда Тыва Совет Эвилелиниң составынга киргеи болгаш тыва акшаны совет рубльге солаан.

К. ОЮН,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында архив киллдизиниң инспектору.

Чаа ном

«ТЫВА ТӨӨГҮЗҮ» ТЫВА ДЫЛДА

Бистің номчукчуларывыс ийи томнуг «Тыва төөгүзүн» Москваның «Эртем» деп ном үндүрер чери 1964 чылда-ла орус дыл кырынга парлап үндүргенин билир болгай. Тываның үндезин чүрттакчыларының сонуургалын база чоннуң бодунуң төөгүзүн болу номчуп, таныжып алыр дээр тура-соруун өөренип көргеш, «Тыва төөгүзүн» тыва дылга очулдуруп үндүрерин Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүн эртем-шинчилел институдунга дааскан турган.

Ам ол сорулга боттанган. Тываның ном үндүрер чери «Тываның төөгүзүнүн» баштайгы бирги томун тыва дылга парлап үндүрген болгаш ол чаа ном ам садыг четкилериниде тараан. 1966 чылдың төнчүүнде ийиги тому үнер.

Бирги томда Тываның эрте-бурунгу үеден эгелээш, 1917 чылга чедир төөгүзүн чырыдып бижээн. Тывалар дээрге Төп Азияның бурунгу чүрттакчыларының бирээзи болгай. Ынчангаш тыва кижилерниң укталып тывылган ада-өгбе, омак-төрел бөлүктерінің төөгүзүнүн дугайында бирги томда элээн делгереңгей бижип турар болгаш ол төөгү материалдары номчукчуларга солун болур ужурлуг. Ооң-биле чергелештир бурунгу төөгүлүг тураскаалдарны (базырыктарны, эрте-бурунгу хоорайжыгаш, турлаг черлерни, кежээ даштарны, чурумалдарны) казып тып, оларны өөренип көөрге, Тываның амгы девискээринге эрте-бурунгу шагда хөй-хөй аймактар көжүп чораан болгаш оларның бедик культуразын, ажыл-агыйын, аажы-чаңын ол төөгү тураскаалдары херечилеп турар.

Төп Азияның калбак-дедгем ховуларынга, тайга-шыңааларынга боон турган кешкун аймактар амгы тываларның, алтайларның, кыргыстарның, хакастарның болгаш өскелернің-даа бурунгу өгбелери болуп, ол улустарның укталып тывылган төөгүзүнге боттарының салгалын артырган дээрзин ук номда айтып турар.

Бо номда Тываның чонунуң иштики болгаш даштыкы ажелекчилерге, дарлакчыларга, эң ылангыя манчыкыдат феодалдарга улур ур үеде чорудуп келген демиселин канчаарда аажок ханыы-биле көргүскен. Чоннуң демиселин организастап, баштап турган мурнакчы кижилерниң аттары-даа бар. Чон бодунуң дарлакчыларынга улур аар-берге, маадырлыг демиселди чүс-чүс чылларның дургузуунда чорудуп, чоннуң ынчалыг маадырлыг херектери бир салгалдан дараазында салгалче шилчип, улам-на чидиглеп келгенин төөгү документилери тодаргай херечилеп турар.

Тываның девискээринге орус ядыы тараачыларының көжүп кирип келгенин, оларның ажыл-агыйының, культураның чаагай арга-дужулгазын тыва кижилерниң ортузунга нептередип хегжүткенин база Тывага баштайгы үүрмек бичии-даа бол бүдүрүлге черлерінің тыптып келгенин, адактың соонда орус, тыва ажылчы кижилерниң акы-дунма харылзааларының тургустунуп төрүттүнгенин «Тыва төөгүзүнде» калбаа-биле чырыдып бижээн кончуг солун.

Бис борта «Тыва төөгүзүнүн» ужур-утказын долузу-биле бижиирин кыспайн, харын номчукчу бурузу ол номну боду тып алгаш, номчуп, таныжып көөрүн күзеп тур бис. «Тыва төөгүзүнүн» бирги томун казып тыпкан эт-хорецелдерни, чуруктары биле каастаан.

Тыва улус үжүк-бижик чок чораан болгаш чоокта чаа-ла, 1930 чылда бижиктиг болганы бүгүдүе билдингир. Ынчангаш бо номну бижип үнүреринде улуг бергелер турганы база билдингир. Чүгле совет төөгү эртемденнериниң дузазы-биле база Коммунистиг партияның ленинчи-национал политиказының ачызында тыва кижилер бодунуң кадрларын өстүрүп алган түңнелинде бо төөгү ному үнүп келир аргалыг болган. Бо номну белеткээринге сибирь улустарының төөгүзүнүн көскү эртемденнери — төөгү эртемнериниң докторлары профессорлар В. И. Дулов, Л. П. Потапов болгаш Москваның, Ленинградтың, Новосибирскинин, Иркутскинин даңзы еске-даа хоорайларның эртемденнери киришкен.

«Тыва төөгүзүнүн» Октябрь революциязының 50 чылының бүдүүнде тыва дылга үнүп келгени база-ла таварылга эвес. Шаанда канчаар-даа аажок хожудангай чыдып калган, үжүк-бижик безин чок тыва улустун өөрткен 50 чылдар иштинде культура төрүүзүүшкүнүнга чедип алган бедик типилелгелериниң бирээзи—«Тыва төөгүзүнүн» ному көскү херечи ол.

Бистің ада-өгбелеривистің аас-кежиктиг, чаагай, хостуг чүртталга дээш канчаар демисежип келгенин, оларның маадырлыг херектерин Совет Тываның ажыл-ишчилеринге, ылангыя аныяк өскенге таныштырарынга, кижизидиринге «Тыва төөгүзү» бараан болур дээрзинге бүзүреп турар бис.

В. ОЧУР,
төөгү эртемнериниң кандидады.

Чурукчунуң альбомундан

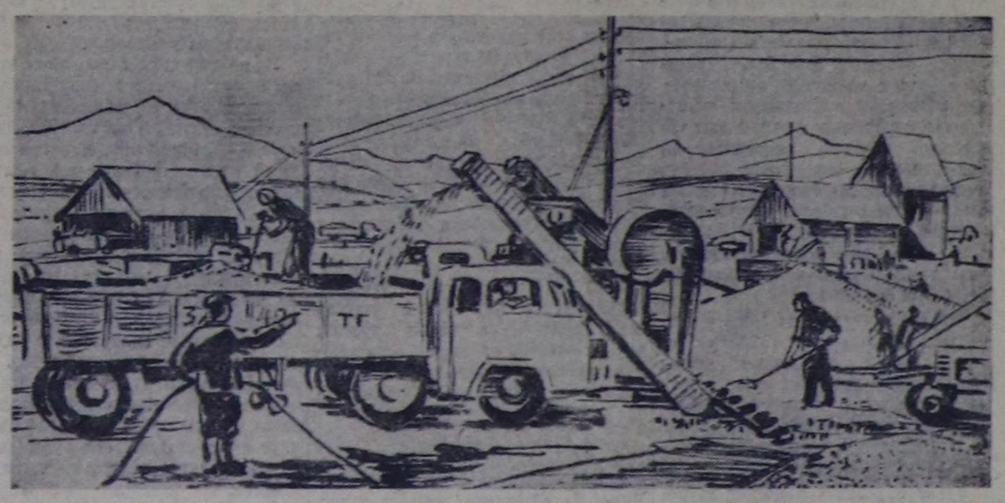

ЧУРУКЧУ: Василий Дёмин чоокта чаа Каа-Хем районнуң «Типилге» колхозунга чораан. Тараажыларның ажыл-ишин көргеш, ооң карандашбиле шыйган чуруун сонуургаттывыс.

Редакторнуң оралакчызы
А. Ч. КЫЗЫЛ-ООЛ.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 29-ТА.

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар 9.10, «Кирип моорлаңар» 10.40, 12.30, «Чүүйүтүг аян-чорукчу» 2.30, 4.40, 6.50, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чуга дош кыры-биле» (ийи серидзы катай) 3, 6, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Он үш» 11, 1.50, 5.40, «Стряпуха» 3.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сылдысчыгаш» 3, «Ынакшыл дээш бадылап тур мен» 5, 7, 9 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Ядыының чугаазы» 5, 7, 9 шактарда.

Күрүнеиин 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкинниң талазы-биле ойнаашкыннарның 3 тиражы, ооң иштинде 1947 чылда үндүрген чээшкиннің талазы-биле 2 тираж болгаш 1966 чылда үндүрген чээшкиннің талазыбиле бир тираж 1966 чылдың сентябрь 30-де болур.

Кол өртээ 20 рубль облигацияга 40-ден 10 муң чедир рубль ойнаашкын таваржып болур.

Ажаалга кассалары чээшкиннерниң облигацияларын хостуу-биле садып база дедир садып ап турар.

Облигацияларны садып алыңар!

КҮРҮНЕНИҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ КҮРКРЕДИТТИҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

АҢЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңныыртывыш ажыл-агыйының эргелели аңчыларга дараазында түүлдерни дыннадып тур:

Күскү болгаш кышкы үеде бухр, сыын, элик, черлик ивини чөпшээрел ёзугаар бо чылдың октябрь 20-ден 1967 чылдың январь 15-ке чедир аңнаар.

Өске аң-өлүктү дараазында хуусааларда аңнаар:

а) Киш база кундусту шыңгыы чөпшээрел ёзугаар бо чылдың октябрь 25-тен 1967 чылдың февраль 1-ге чедир өлүрер. Ол өлүктерни белеткел организацияларынга февраль 10-га чедир дужаарын чөпшээрээр.

б) Диңг, күзен, ас, дилги чижектиг аңнарны бо чылдың октябрь 25-тен 1967 чылдың март 1-ге чедир, аңныыр мурнунуң разведказының түңнелин барымдаалап, оларның кежиниң дүгүн шилип аңнаар.

в) Адыларны бо чылдың сентябрь 1-ден келир чылдың июнь 1-ге чедир аңнаар.

г) Ондатраны сентябрь 1-ден келир чылдың апрель 1-ге чедир аңнаар.

ХҮНДҮЛҮГ ЭШТЕР, НОМЧУКЧУЛАР!

1967 чаа чылдың бүгү солуннарының болгаш журналдарының чагылгазы үргүлчүлеп турар.

„ШЫН" СОЛУННУ

чагыдып алырынче далажыңар!

РЕДАКЦИЯНЫҢ Адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллдизиниң 23-54, агитация, пропаганда киллдизиниң 37-13, кедээ ажыл-агый киллдизиниң 21-47, үлетпүр киллдизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кедээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллдистериниң 21-27, иштики информация киллдизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда, 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы. ТС—01023,